

Johan van Hasseltweg 2B1
1022 WV Amsterdam

t +31 (0) 20 624 30 44
info@ferro-explore.nl
www.ferro-explore.nl

Representatie en Niet- stemmen

rapportage van een kwalitatief verkennend
onderzoek

Definitieve rapportage

Versie 1.0

©á

Op verzoek van
Ministerie van
Binnenlandse Zaken,
staatscommissie
parlementair stelsel

Auteur(s)

Miriam Winninghoff
Gerben Bruins

Projectnummer

5744

Datum

april 2018

Inhoud

Inleiding	1
1 Doel onderzoek	1
2 Opzet onderzoek	2
3 Algemeen	4
Representatie	5
1 Methode	5
2 Vertegenwoordiging spontaan	5
3 Politieke vertegenwoordiging	9
4 Waar staat representatie in de Nederlandse democratie nu	12
5 Wat vergt goede representatie in de Nederlandse democratie/politiek	13
Resultaten (niet-) stemmen	15
1 Motieven om wel of niet te stemmen bij landelijke verkiezingen	15
2 Personen/volksvertegenwoordigers	17
3 Hoe erg is het als je niet gaat stemmen	18
4 Hoe kan de opkomst verbeterd worden	18
5 Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?	20
Enkele thema's	21
1 Machtsvorming	21
2 Resultaten: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer?	25
3 Politieke partijen	26
4 Directe democratie en referenda	29
De staatscommissie parlementair stelsel	33
Slotbeschouwing	34

Bijlage I: Gespreksleidraad	37
Bijlage II: De verhalen	49
Bijlage III: Deelnemers	62

Inleiding

1 Doel onderzoek

Eerder onderzoek

In september 2017 is – mede op verzoek van de staatscommissie parlementair stelsel – in opdracht van het Sociaal Cultureel Planbureau kwalitatief onderzoek uitgevoerd rond de thema's representatie en 'niet-stemmers'. Er zijn destijds acht focusgroepen georganiseerd: vier focusgroepen door Ferro Explore! in Dordrecht en Eindhoven en vier door Kantar Public in Amsterdam en Assen. De focusgroepen bestonden uit lager-, midden- en hogeropgeleide burgers. De staatscommissie parlementair stelsel heeft met SCP destijds de opzet en inhoud van de gesprekken besproken.

In het onderzoek stonden drie vragen centraal:

- Hoe kijken Nederlanders aan tegen de manier waarop zij worden gerepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie?
- Hoe zou die representatie wat hen betreft kunnen worden verbeterd?
- Welke betekenis heeft (niet-)stemmen in het licht van de representatieve democratie?

De onderzoeksresultaten zijn door beide bureaus in november 2017 opgeleverd. De staatscommissie heeft de rapporten ontvangen en betreft de resultaten in haar verdere onderzoek.

Aanvulling, verrijking eerder onderzoek.

Bij de bespreking van de reacties op de probleemverkenning (door de staatscommissie op 18 oktober gepubliceerd) heeft de staatscommissie geconstateerd dat het zinvol zou zijn om nog enkele focusgroepen te doen organiseren. Dit om het beeld aangaande representatie en niet-stemmen nog completer te maken, door gedetailleerd inzicht te krijgen in hoe jongeren en burgers met een migratieachtergrond tegen de materie aankijken.

Ferro Explore! heeft kwalitatief verkennend onderzoek uitgevoerd onder burgers met een migratieachtergrond (Kantar Public onderzoek onder jongeren):

- Hoe burgers met een migratieachtergrond aankijken tegen de manier waarop zij worden gerepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie.
- Hoe die representatie wat hen betreft beter zou kunnen.
- De betekenis van het stemmen voor hen, in het licht van de representatieve democratie.

Hierbij was niet zozeer inzicht nodig in wat men wel of niet in de politiek goed vindt gaan, maar vooral inzicht in wat er wel en niet goed gaat, en beter zou kunnen aangaande *representatie in de politiek*.

2 Opzet onderzoek

Kwalitatief onderzoek: focusgroepen van 2½ uur

Teneinde de benodigde inzichten te verwerven is op 4 april 2018 kwalitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van twee focusgroepen van 2½ uur elk met burgers met een migratieachtergrond in Rotterdam. Kantar Public heeft op 12 april 2018 twee focusgroepen gehouden met jongeren.

Deze rapportage betreft de twee focusgroepen die door Ferro Explore! zijn gehouden:

- Een groep met acht lageropgeleide burgers met een migratieachtergrond, tot en met mbo4 opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar.
- Een groep met acht hogeropgeleide burgers met een migratieachtergrond, vanaf voltooid VWO opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar.

Selectie deelnemers

De deelnemers zijn geworven door een professionele respondentselectiebureau (CG Selecties), uit databases die zij voor dit doeleinde hebben aangelegd.

Voor elke groep zijn negen deelnemers uitgenodigd teneinde een opkomst van zeven tot acht deelnemers per groep te realiseren. Alle deelnemers zijn kiesgerechtigd voor de landelijke verkiezingen. Binnen beide groepen is een spreiding aangebracht naar leeftijd, geslacht, gezinssituatie, bezigheden, politieke voorkeur en stemgedrag (altijd stemmen, soms wel en soms niet stemmen, niet stemmen) en naar type (niet-westerse) migratieachtergrond (zoals Turks, Marokkaans, Surinaams, etc.).

De beoogde opkomst is behaald. De gerealiseerde opkomst betreft:

- n= 7 lageropgeleide burgers met een migratieachtergrond, tot en met mbo4 opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar
- n= 8 hogeropgeleide burgers met een migratieachtergrond, vanaf voltooid VWO opgeleid, allen in de leeftijd 20-70 jaar).

Alle deelnemers zijn versluierd geworven. Het onderwerp van de gesprekken (politiek, vertegenwoordiging en stemmen) en opdrachtgever zijn niet bekend gemaakt bij het uitnodigen. Dit om de kans dat ook niet-politiek geïnteresseerde deelnemers meedoen zo groot mogelijk te maken. Dit is geslaagd: in alle groepen waren ook deelnemers vertegenwoordigd met een lage politieke betrokkenheid. Vragen over stemgedrag zijn versluierd door ook naar andere dingen te vragen, waaronder of men energiebesparende maatregelen heeft genomen, wat de favoriete vrijetijdsbesteding is, en welke vervoersmiddelen men gebruikt.

Gemeenteraadsverkiezingen vers in geheugen en formatie is afgerond

Twee weken voorafgaand aan de focusgroepen vonden de gemeenteraadsverkiezingen plaats, als ook het referendum over de Wiv (21 maart 2018). Op het moment dat het onderzoek plaats vond was de formatie van het derde kabinet Rutte afgerond (anders dan bij de focusgroepen die in september 2017 zijn gehouden).

Opzet focusgroepen

De groeps gesprekken zijn gehouden aan de hand van een gespreksleidraad die als bijlage is opgenomen. Grofweg kenden de groepen de volgende opzet:

- Introductie en voorstelronde.
- Open exploratie van het aspect representatie/vertegenwoordiging door respondenten enkele verhalen te laten vertellen over situaties waarin sprake was van goede of juist slechte vertegenwoordiging (eerst in het algemeen, daarna specifiek wat betreft de mate dat men zich goed of slecht vertegenwoordigd voelt in de politiek)
- Plenaire bespreking van representatie: wat is representatie, wat vergt goede vertegenwoordiging.
- Thema niet-stemmen: Exploratie van motieven/gevoelens om wel of niet te gaan stemmen en van mogelijkheden om een positieve stimulans te geven om te gaan stemmen.
- Bespreking van 4 thema's op het gebied van representatie in de Nederlandse democratie aan de hand van stellingen met tegengestelde posities (de thema's zijn gerouleerd over de groepen heen). Het thema parlement en rechterlijke macht is in overleg met de opdrachtgever niet met de deelnemers besproken. De volgende thema's kwamen aan bod in de focusgroepen (deze zijn in roulerende volgorde tussen de groepen voorgelegd):
 - Machtsvorming
 - Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer
 - Politieke partijen
 - Directe democratie en referenda
- De staatscommissie parlementair stelsel: draagvlak voor het bestaan van deze commissie en tips aan de commissie.

Alle gesprekken zijn gehouden aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met de opdrachtgever is opgesteld (zie bijlage). Deze is (ten behoeve van de vergelijkbaarheid) grotendeels gelijk aan die van het eerdere onderzoek. Omdat in dit geval alle thema's in beide groepen besproken moesten worden, is de open exploratie van het aspect representatie/vertegenwoordiging wat ingekort ten opzichte van het eerder uitgevoerde onderzoek.

De gesprekken zijn door vertegenwoordigers van de staatscommissie parlementair stelsel en door hen genodigden simultaan, live gevolgd via een gesloten tv-circuit.

Team

Het onderzoek is uitgevoerd door twee senior onderzoekers: Miriam Winninghoff en Gerben Bruins. Het betreft hetzelfde team als bij het onderzoek in november 2017 naar soortgelijke vraagstukken.

3 Algemeen

Het rapport is tot stand gekomen op basis van een uitgebreide analyse van de uitkomsten. Daarbij zijn zowel verbale als non-verbale signalen (zoals lichaamstaal, intonatie die enthousiasme of juist weerstand verradt) meegenomen. Mening en gedachten mogen bij kwalitatief onderzoek niet direct getalsmatig worden geëxtrapoleerd (in de zin dat je kan stellen dat als 3 van de 30 deelnemers iets vinden, die mening 'dus' bij 10% voorkomt). Om die reden vermelden wij in onze rapportage geen getallen. Bij kwalitatief onderzoek geven de uitkomsten een goede indicatie van de meningen en gevoelens die leven en welke aspecten daarin een rol spelen.

Gekozen citaten representeren in de ogen van de onderzoeker meningen of houdingen die relevant zijn voor begrip van de context. Citaten of fragmenten van de discussies zijn in cursief lettertype weergegeven.

Representatie

1 Methode

Er zijn verschillende stappen genomen om te komen tot wat goede (en slechte) representatie voor de deelnemers betekent (geformuleerd als "vertegenwoordiging"):

Verhalen verzamelen, open en ongestuurd

- Alvorens direct over vertegenwoordiging in de politiek te beginnen is het onderwerp vertegenwoordiging breed ingestoken. De deelnemers is gevraagd om verhalen/aneddotes te vertellen over situaties waarin zij zich goed of juist niet vertegenwoordigd voelden. Zo is een spontane invulling verkregen van wat (goede en/of slechte) vertegenwoordiging in algemene zin voor hen betekent.
- Vervolgens zijn verhalen verzameld over situaties die te maken hebben met de Nederlandse parlementaire democratie en vertegenwoordiging door de politiek. Verhalen over situaties waarin men zich goed of juist niet goed vertegenwoordigd voelde.
- In de fase van het verhalen verzamelen mochten de deelnemers nog niet met elkaar in discussie gaan.
- Om te zorgen dat alle deelnemers dezelfde uitgangspositie hadden is een definitie van "vertegenwoordiging" voorgelezen.
- Alle verhalen zijn opgenomen in de bijlage.

Plenaire bespreking en verder uitdiepen

Nadat de verhalen waren opgehaald, is dieper ingegaan op vertegenwoordiging in de politiek: wat is er nodig voor goede volksvertegenwoordiging, wat maakt dat je je wel/niet goed vertegenwoordigd voelt? Hier konden de deelnemers wel op elkaar reageren (net als bij alle onderdelen/vraagstukken die verder in het groeps gesprek aan bod zijn gekomen).

Hierna: wel of niet stemmen en bespreking thema's

Later in het gesprek is ingegaan om motieven om al dan niet te gaan stemmen en zijn vier thema's besproken aan de hand van stellingen. Ook bij deze onderdelen zijn meer diepgaande reacties verkregen over wat men verstaat onder goede vertegenwoordiging in de politiek. Deze resultaten worden beschreven bij de het hoofdstuk over (niet-) stemmen en het hoofdstuk over de thema's.

2 Vertegenwoordiging spontaan

De deelnemers is gevraagd verhalen te vertellen over situaties waarin zij zich in positieve of negatieve zin vertegenwoordigd voelden. Er is met opzet nog niet gevraagd naar

vertegenwoordiging door de politiek, om te zien in hoeverre men hier spontaan aan denkt.

Om een globale indruk te geven van het type verhalen zijn deze door de onderzoeker ingekort en in deze paragraaf in schema's weergegeven. Het zou kunnen lijken alsof dit woordelijk de verhalen zijn, dat is niet het geval. De uitgeschreven verhalen zijn opgenomen in de bijlage. Hier wordt beoogd beknopt de strekking weer te geven (ten behoeve van de leesbaarheid van het rapport). Waar nodig, teneinde de privacy van de deelnemers te beschermen, zijn de verhalen iets door ons aangepast, met behoud van (en respect voor) de strekking.

Politieke vertegenwoordiging komt niet in de spontane verhalen voor

Geen van de verhalen gaat over politieke vertegenwoordiging.

Verhalen zijn positief en gaan over zelf vertegenwoordigen, niet over vertegenwoordigd worden

Wat opvalt is dat alle verhalen 'succesverhalen' zijn die gaan over het zelf vertegenwoordigen van anderen. Vertegenwoordiging in positieve zin.

De moderator heeft herhaaldelijk gevraagd om verhalen te delen over situaties waarin men zich zelf goed of niet goed vertegenwoordigd voelde. Dit heeft geen spontane verhalen hierover opgeleverd. In de groep lageropgeleiden merken enkele deelnemers bij doorvraag van de moderator op dat zij zich eigenlijk nooit vertegenwoordigd hebben gevoeld door anderen.

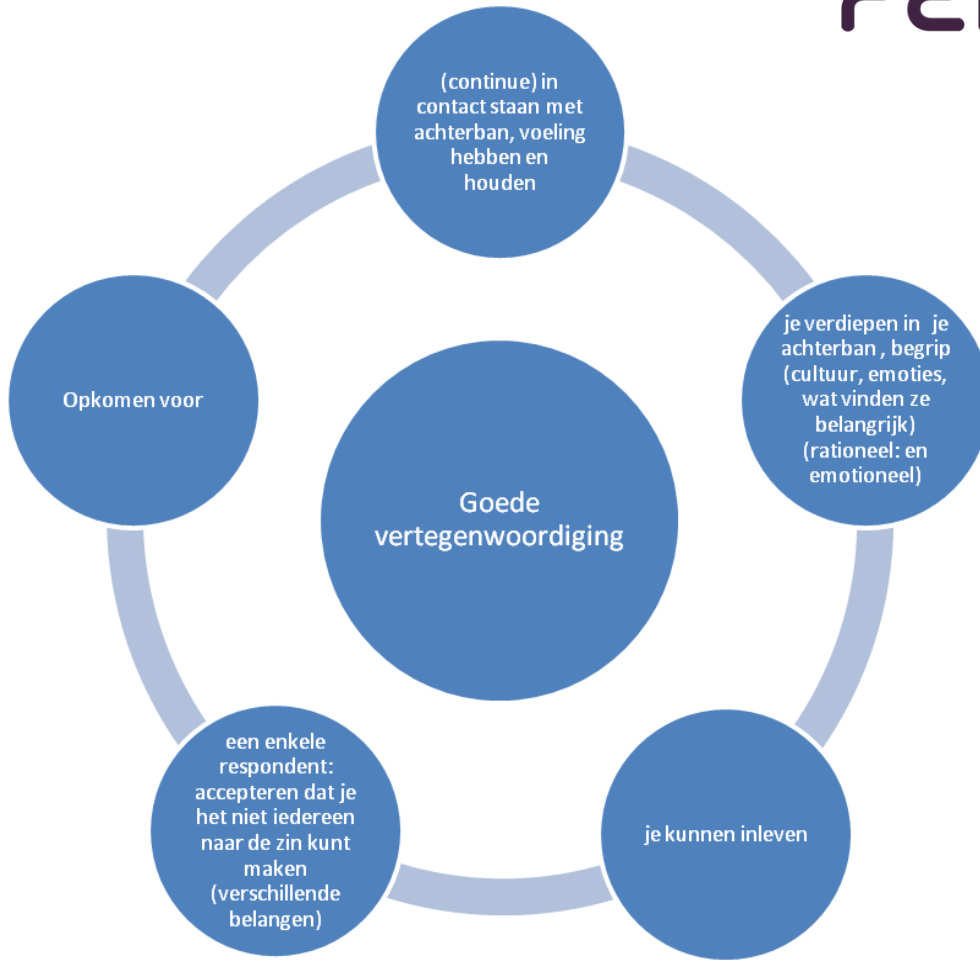
Meerdere belangen

Zowel bij de lageropgeleide deelnemers als bij de hogeropgeleide deelnemers wordt een verhaal gedeeld over het feit dat er sprake kan zijn van andere (soms tegenstrijdige) belangen bij vertegenwoordiging. Hierdoor kan (iemand of een groep) vertegenwoordigen in de praktijk betekenen dat niet ieders belang behartigd is en dat niet iedereen zich vertegenwoordigd voelt.

Nodig voor goede vertegenwoordiging

De verhalen worden met een zekere trots verteld, en geven een indruk van wat volgens de deelnemers nodig is voor goede vertegenwoordiging in het algemeen. Dit wordt op de volgende pagina schematisch weergegeven. Wat nodig is voor een goede *politieke* vertegenwoordiging komt later aan bod in de desbetreffende paragraaf.

Het in contact zijn en blijven met de achterban komt hierbij naar voren als een belangrijk ingrediënt voor goede vertegenwoordiging. Met name het continue in verbinding staan met de achterban, voeling houden (rationeel en emotioneel) en opkomen voor je achterban worden belangrijk geacht.

lageropgeleiden

7 hogeropgeleiden

De verhalen

Lageropgeleide deelnemers

- 2) Gekozen als ondernemingsraad lid bij een bedrijf met 2000 medewerkers. Voorafgaand aan vergadering met de directie vraag ik aan een aantal medewerkers of ze iets hebben dat ik naar voren kan brengen. Bij achterban vragen wat ze belangrijk vinden en dat bespreken. Is altijd (16 jaar) heel positief verlopen.
- 7) Lid van vrouwenvereniging. Gekozen om allerlei activiteiten met leden uit te voeren. Geweldige ervaring. Ik kreeg steeds meer vertrouwen. Ik kreeg te horen: je komt zo goed voor ons op, je bent spontaan. De stem van de vrouwen.
- 1) Ik heb 13 jaar als ouderconsulent gewerkt. Brug tussen de school en ouders. Met plezier gedaan. Maar je kunt het niet iedereen naar de zin maken en je probeert het toch. Ik liet mezelf misbruiken, werd er verdrietig van. Ik was meer met al die belangen bezig dan met mezelf en de waardering was niet veel. Je moet heel veel weten, ook de cultuur van de ouders. Je moet weten wie ze zijn, dan pas kun je een oordeel trekken. Niet iedereen over een kam scheren.
- 4) Zelf psychische klachten gehad. Ik heb die ervaring gebruikt voor het geven van hulp. Ik heb een herstelgroep geleid en zo hun belangen behartigd. Je kan heel veel uit boeken leren, maar als je het zelf niet gevoeld hebt (ervaringsdeskundige).
- 3) Wensen bij collega's geïnventariseerd: wat willen we voor apparatuur en omdat ik er zelf mee werkte kon ik wensen goed begrijpen en vertellen.

Hogeropgeleide deelnemers

- 4) Werkte bij kinderopvang vanuit mijn studie. Het ging niet goed tussen pedagogisch medewerkers en locatiemanager. Heb zowel de locatie manager als elke pedagogisch medewerker apart geïnterviewd. En zo is de sfeer verbeterd. was belangrijk omdat het ook ten koste van de kinderen ging. Er was voor nodig: begrip, een luisterend oor en dat je niet bevooroordeeld bent. Het van meerdere kanten kunnen bekijken.
- 2) Voorzitter vereniging van huiseigenaren en ben ook vertrouwenspersoon. Als mensen problemen hebben of hulp nodig hebben wijs ik de weg. Vrouwen en de goede weg laten zien, dat is er voor nodig om goed te vertegenwoordigen.
- 3) Voorzitter van vrouwenvereniging. De vereniging was afhankelijk van de gemeente voor subsidie, maar de vrouwen hadden een taalbarrière. Ik ben bemiddelende rol gaan spelen, zorgde dat zij gehoord konden worden omdat ik het goed kon verwoorden.
- 5) Gewisseld van werkgever en toen in OR gegaan, gekozen omdat ik de cultuur, structuur en hierarchie van de organisatie wilde leren kennen. Ik kon belangen goed behartigen omdat ik betrouwbaar was en doorzettingsvermogen had. Daardoor kreeg ik het vertrouwen.
- 1) Vrijwilliger handbalvereniging. Merkte dat ouders heel veel invloed en druk uitoefenden. daardoor ontstonden er een heel goed team en een slecht team (A en B team). Kinderen konden zich niet meer aan anderen optrekken. Heb ouders een spiegel voorgehouden, vinden ze niet leuk en het op ledenvergadering ter sprake gebracht. ik behartigde belangen van kinderen, kwam voor ze op. Alle kinderen moeten kans krijgen zich te profileren in een A team.

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

Ten opzichte van de focusgroepen die eerder uitgevoerd zijn, valt op dat ook nu (net als bij eerder kwalitatief onderzoek) geen spontane verhalen zijn gedeeld over politieke vertegenwoordiging.

Er is geen enkel verhaal gedeeld over een situatie waarin men zelf vertegenwoordigd werd. Bij de focusgroepen die we eerder uitvoerden lag het accent op situaties waarin men zelf anderen vertegenwoordigde, maar zijn in elke groep ook een tot meerdere verhalen gedeeld die gingen over vertegenwoordigd worden. Bij doorvraag gaven de respondenten in dit onderzoek aan dat zij zich nooit vertegenwoordigd voelen door anderen (wat gelijk is aan eerder onderzoek). De lageropgeleiden geven ook aan dat zij geen situatie kunnen bedenken waarin dit feitelijk (los van emotie) het geval was. Mogelijk is ook het feit dat het onderdeel verhalen vertellen is ingekort (teneinde alle thema's in de groepen te kunnen bespreken) van invloed geweest.

Ook valt op dat het accent bij de groepen met deelnemers met een migratieachtergrond in de verhalen sterker ligt op de emotionele vaardigheden die nodig zijn voor goede vertegenwoordiging. Zoals bijvoorbeeld: inlevingsvermogen, in contact staan, de cultuur kennen, vanuit ervaring en continue contact weten, voelen en begrijpen wat er nodig is, wat belangrijk is voor de achterban.

3 Politieke vertegenwoordiging

Negatieve verhalen overheersen sterk

Negatieve verhalen overheersen. In de groep met lageropgeleide deelnemers worden zelfs uitsluitend verhalen gedeeld over negatieve vertegenwoordiging in de politiek. De groep hogeropgeleide deelnemers is iets positiever, maar ook overwegend negatief.

Veel zeggen/beloven en niet waarmaken

In beide groepen worden verhalen verteld over situaties waarin de politiek of politieke dingen zeggen/beloven en niet nakomen. Dit ondermijnt het vertrouwen en geloof in de politieke vertegenwoordiging.

In de groep lageropgeleiden worden verhalen gedeeld waarin naar voren komt dat de politiek niet oprecht betrokken is. Anderen trekken de oprechtheid sterk in twijfel. Dit wordt deels toegeschreven aan het niet waarmaken van beloften, maar ook aan de afstand die men voelt t.o.v. de politiek. Het schaadt het vertrouwen in de politiek.

Je niet gekend voelen, geen oprechte/authentieke connectie

De lageropgeleide deelnemers vertellen verhalen waaruit blijkt dat er geen sprake kan zijn van je goed vertegenwoordigd voelen. Dit komt doordat de achtergrond van politieke vertegenwoordigers zo is dat zij je niet (kunnen) kennen. Er is geen connectie. Men ervaart afstand, een kloof.

Deze afstand wordt veroorzaakt doordat politici veel meer geld verdienen (zij kunnen zich dus niet geloofwaardig verplaatsen in de situatie van mensen die het financieel veel minder goed hebben, en zullen ook de consequenties van beleidsbeslissingen niet zelf ervaren). Ook qua verbale vaardigheden ervaart men een afstand (mooie praatjes, je al dan niet goed kunnen verwoorden).

De SP vertegenwoordigt bijvoorbeeld de mensen die het minder hebben, PvdA ook ofzo. Maar dat zijn mensen die kunnen makkelijk praten, die hebben altijd geld. Als je veel geld hebt kun je altijd makkelijk praten. Maar het zijn altijd de mensen die het minder hebben die daarvan de pineut zijn. Tijdens die verkiezingstijden zie je ze allemaal praatjes houden, maar ze maken hun beloften eigenlijk niet waar. Hypocriet.

(groep lageropgeleiden)

Ook zijn er verhalen (studiefinanciering en Femke Halsema) waaruit naar voren komt dat men zich in eerste instantie goed vertegenwoordigd voelde, maar vervolgens in de steek gelaten voelde. Als er dus al een positieve connectie tot stand gekomen is, dan is die daarna verloren gegaan.

Het verhaal van een deelnemer dat iedereen in (doelgroep)hokjes wordt geplaatst, illustreert ook dat er door die hokjesgeest het risico is dat je buiten de boot valt en dat er te weinig ruimte is voor connectie met of begrip voor jou als mens/individu.

Je openstellen voor alle meningen/geluiden

In beide groepen wordt een verhaal gedeeld waarin naar voren komt dat voor goede vertegenwoordiging nodig is dat alle geluiden/meningen gehoord worden, en dat er ook platform aan al die geluiden wordt gegeven. In de groep hogeropgeleiden betreft het een verhaal over de Zwarte Pieten-discussie, die buiten de politiek gehouden wordt (en dus niet mag bestaan). In de groep lageropgeleiden wordt een verhaal verteld waarin iemand met een minimum inkomen geen echt gehoor krijgt in een praatprogramma op tv (er wordt overheen gepraat door politici).

Bij hogeropgeleide deelnemers ook een positieve noot

In de groep met hogeropgeleide deelnemers komt ook een positieve noot naar voren. In artikel 1 van de grondwet is de vrijheid van godsdienst vastgelegd. Dit maakt dat we het in de basis goed hebben. Personen die te grove uitspraken doen (Wilders) worden teruggefloten. Positief is ook dat er voor het financiële belang van Nederland is opgekomen, doordat we niet meer contributie gaan betalen aan de EU.

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

Ten opzichte van de focusgroepen die eerder uitgevoerd zijn, valt op dat nu geen verhalen zijn verteld die gaan over de mate waarin je je wel of niet kunt herkennen in partijen (bijvoorbeeld gerelateerd aan de hoeveelheid partijen). In eerder onderzoek

kwam reeds bij de verhalen naar voren dat het (te grote) aantal partijen in dit opzicht een probleem kon vormen.

De verhalen

Lageropgeleide deelnemers

- 4) Maar ze kennen je helemaal niet. Leidt tot weerstand. veel regeltjes, wetten, iedereen wordt in groepen ingedeeld. Je kan een doelgroep zijn, zo van jij valt daarin, maar er is weinig ruimte voor de mens. Er zijn zoveel richtlijnen dat je heel snel buiten dingen valt, waardoor je niet wordt geholpen. En nu is alles te zwart wit. Moet minder star.
- 5) Vlak voor verkiezingen komen mensen in praatprogramma's en hebben dan ineens een hoop te zeggen. zeggen we gaan dit doen, we gaan dat doen. Als verkiezingen zijn afgelopen draaien ze alles terug. Doen niks, alleen praten en koffie drinken op onze kosten. En ze praten heel langdradig, ik haak na 10 minuten af. Zogenaamd zijn ze er voor de mensen die het minder hebben, maar hypocriet. Niet echt oog en aandacht voor jou. Zelf hebben ze makkelijk praten omdat ze zelf veel geld hebben.
- 5) Leugenaars. Ze zouden zorgstelsel eigen risico weghalen. Dat was 2 jaar terug, is niks gebeurd. En daardoor komen mensen in problemen. Maar het interesseert ze niet, ze denken alleen aan hun eigen portemonnee. Je voelt je in de steek gelaten.
- 6) Eerlijk gezegd heb ik nooit gemerkt dat mijn belangen goed vertegenwoordigd zijn. Ze beloven veel en je ziet er niks van terug. Studiefinanciering omhoog beloofden ze. Ik krijg 50 cent meer. Kan je een kauwgompje van kopen
- 6) Heb D66 gestemd want was voordelig voor studenten zeiden ze. dus ik dacht yes! Tot de vandaag de dag niks van gemerkt. Valse informatie, valse hoop.
- 4) Femke Halsema, ik volgde haar op twitter. Heel eerlijk en oprecht kwam ze over, goede vertegenwoordiger. En toen konden we stemmen en ging ze ineens wat anders doen!

Hogeropgeleide deelnemers

- 6) MH17, Rutte maakt een hoop bombarie maar vertegenwoordigt Nederlandse gemeenschap niet. Heeft geen daad bij woord gevoegd. Britten doen beter: gooien Russische diplomaten meteen land uit.
- 2) MH17. Hoeveel woorden van Rutte zijn waar? Hij is er niet achteraangegaan omdat er niks te halen valt. Als daar geld was waren ze allang. I.t.t. andere landen die wel gehecht zijn aan hun vlag. Nederland komt niet echt op voor Nederland.
- 8) Zwarte Pieten discussie. Voel me niet goed vertegenwoordigd. Vind dat er gekeken moet worden naar alle Nederlanders en niet alleen naar NL-ers met een bepaalde mening. Vertegenwoordiging is iedereen moeten horen en niet alleen een deel.
- 7) Ook zwarte pieten discussie.. Er mag in de politiek niet over gesproken worden en daarom hoor je alleen de rellen. Ik speel zelf zwarte piet, ik doe het voor de kinderen. Voor anderen gaat het om identiteit, voor mij om plezier kinderen. maar alle geluiden moeten worden gehoord
- 5) Artikel 1 grondwet, vrijheid van godsdienst verankerd. dat is in veel landen niet en dat maakt dat ik me goed vertegenwoordigd voel. Moeten we koesteren, valt wel mee in Nederland als democratie. Ook dingen positief. bepaalde uitspraken worden tegengehouden (Wilders moet dimmen bijvoorbeeld). dat maakt dat ik me goed vertegenwoordigd voel, maar ook weer niet omdat ik niet weet of het oprecht is of tactiek.
- 6) Nederlandse politiek zegt qua financiële belasting van de Europese Unie: tot hier en niet verder met onze contributie. Onze Europese afgevaardigden vertegenwoordigen ons goed.

4 Waar staat representatie in de Nederlandse democratie nu

Nadat de verhalen zijn verzameld over situaties waarin men zich in goed of juist niet goed vertegenwoordigd voelde in de Nederlandse democratie door de politiek, is met de deelnemers verder gepraat over dit onderwerp.

Niet nakomen van beloften

In beide groepen komt naar voren dat in de verkiezingstijden veel beloofd wordt, wat vervolgens niet wordt waargemaakt.

Met name de lageropgeleide deelnemers geven aan zich niet goed gehoord, erkend en begrepen te voelen.

Een deelnemer merkt op zelf ook geen (financiële) vooruitgang te merken van de aantrekkende economie, wat ook maakt dat hij zich niet goed vertegenwoordigd voelt. Immers, er moet meer geld zijn, maar dat komt niet in onze portemonnee, is zijn ervaring.

Nuancering

In beide groepen wordt dit negatieve beeld enigszins genuanceerd: niet alle beloften *kunnen* waargemaakt worden. Immers, bij de coalitievorming worden dingen uitgeruild:

Als er verschillende partijen zijn en ze moeten samen een coalitie vormen dan moeten ze bepaalde standpunten laten vallen. Feitelijk gezien hoort dat erbij. Dat is hoe het gebeurt en hoe het is. Maar ik kan me voorstellen dat er mensen zijn die om die reden niet gaan stemmen, geen vertrouwen meer hebben.

(hogeropgeleide deelnemer)

Of iemand wat hij naar voren heeft gebracht ook kan waarmaken, heeft ook te maken met de democratie. Ze moeten toch compromissen sluiten over onderwerpen. Door de democratie, in het parlement, gelden de meeste stemmen. Dan heeft jouw partij minder zeggenschap als je met minder ministers bent vertegenwoordigd. Zo zit het hele stelsel in elkaar.

(lageropgeleide deelnemer)

Wel is de ervaring van een hogeropgeleide deelnemer hierbij dat vooral wordt ingegeven op aspecten die belangrijk zijn voor een klein deel van de achterban, de minderheid. Wat volgens hem vaak de minderheid 'buitenlanders' of 'allochtonen' betreft. De belangen van de autochtone kiezers worden meer behartigd omdat dat een grotere groep van de achterban betreft en daar is dus meer winst mee te behalen.

In beide groepen wordt opgemerkt dat de klachten over de Nederlandse democratie relatief zijn. Het gaat immers goed met Nederland als we een vergelijking maken met andere landen. We hebben goede voorzieningen (zorgtoeslag, studiefinanciering) en uitkeringen (WW) en artikel 1 waarborgt vrijheid van godsdienst (iedereen kan en mag zichzelf zijn).

De democratie is er niet voor ons

Een lageropgeleide deelnemer merkt op dat de democratie alleen goed is voor de mensen met de hogere inkomens. Zij bepalen hoe het gaat met de mensen met de lagere inkomens. Het contract van haar man is niet verlengd na drie jaar en in zijn plaats werken nu drie Polen. Zij merkt op:

Het wordt allemaal bepaald door de mensen boven ons die het beter hebben dan wij. Daarom heb ik geen vertrouwen in de Nederlandse democratie.

(lageropgeleide deelnemer)

Andere deelnemers in de groep delen dit gevoel van afstand van de politiek tot de gewone/arme mensen. Ook in de groep hogeropgeleiden is de kloof die men ervaart (zij het subtieler) naar voren gekomen.

5 Wat vergt goede representatie in de Nederlandse democratie/politiek

Uit de verhalen en plenaire bespreking komen de volgende aspecten naar voren die nodig zijn voor goede representatie in de Nederlandse democratie (in willekeurige volgorde):

- Kennis van en begrip en empathie voor de achterban (door in contact te blijven met, en te luisteren naar, het volk. Je kunnen herkennen en verplaatsen in problemen):
 - In de groep hogeropgeleiden wordt opgemerkt dat het contact met de achterban een meer continue karakter zou moeten hebben.

Wel met de kiezers contact houden. In de tussentijd is er weer zoveel veranderd, waar je op in kan spelen. (andere deelnemer). Ja dat vind ik ook. Ideaal gezien zou er wel meer interactie moeten zijn. Het is eigenlijk best vreemd dat het maar een moment is en dan een aantal jaren weer los staat. Je zou zeggen dat er constructies zouden moeten worden bedacht van hoe we onze vertegenwoordiging zo actueel mogelijk houden.

(hogeropgeleide deelnemer)

- Vertrouwen, geloofwaardigheid (waarmaken beloften, doen wat je belooft)
- Eerlijkheid.
- Daadkracht en positieve resultaten boeken.
- Opkomen voor en je inzetten voor iedereen.
- Communicatieve vaardigheden:
 - Politici moeten goed kunnen overbrengen waar de partij voor staat
 - Begrijpelijke taal spreken en niet te langdradig (genoemd bij de lageropgeleiden)

- Vasthouden aan je standpunten:
 - In de groep lageropgeleiden wordt de nuance gemaakt dat weliswaar niet te snel ingegeven moet worden op standpunten bij onderhandelingen, maar dat de partij er niet uit moet stappen als een standpunt niet overeind blijft bij de onderhandelingen. Immers, daarmee dupeer je anderen die om andere standpunten voor de partij hebben gekozen. En dat een partij op sommige punten moet ingeven 'hoort erbij'.

Nadat in de groepen gesproken is over wel en niet stemmen, en nadat verschillende thema's zijn besproken, zijn nog meer aspecten naar voren gekomen die volgens de deelnemers kunnen bijdragen aan goede representatie. Deze, en suggesties voor verbetering, worden gedetailleerder beschreven in het hoofdstuk dat gaat over verbeteringen.

Resultaten (niet-) stemmen

1 Motieven om wel of niet te stemmen bij landelijke verkiezingen

De deelnemers is gevraagd naar hun eigen stemgedrag (met accent op de landelijke verkiezingen) en motieven voor henzelf en voor burgers in het algemeen om al dan niet te gaan stemmen. Dit is op zo'n manier ingeleid dat men zich vrij kon uitspreken over redenen om niet te gaan stemmen ("er is een grote groep die bij verkiezingen niet gaat stemmen..."). Ook is de deelnemers gevraagd zich in te beelden wat redenen voor anderen zouden kunnen zijn om wel of niet te gaan stemmen om zoveel mogelijk de ruimte te bieden om redenen te noemen om wel of niet te stemmen (wegblijven van sociaal wenselijk antwoorden).

Wel stemmen

De belangrijkste motieven of redenen om wel te stemmen zijn:

- Omdat het zo hoort, het is je plicht/verantwoordelijkheid, een belangrijk recht.
- Je stem niet verloren willen laten gaan.
- Anders gaat je stem naar de grootste partij.
- Als niemand stemt werkt de democratie niet meer (een hogeropgeleide deelnemer).

Zodat je stem niet naar de grootste partij gaat

In beide groepen komt de misvatting naar voren dat je stem, als je niet stemt, naar de grootste partij gaat. Als dat niet is wat je wilt, kan dat een reden zijn om te gaan stemmen.

De keren dat ik niet gestemd heb, was dat omdat ik me er totaal niet mee bezig gehouden had en me er niet in verdiept had. Voor mij is het niet zo dat ik MOET stemmen. Soms wel gestemd, omdat mijn omgeving zich ermee bemoeide. En omdat, als je niet stemt, je stem naar de grootste partij gaat.

(groep lageropgeleiden)

Niet stemmen

De belangrijkste motieven of redenen om niet te stemmen zijn:

- Niet weten waarop je zou moeten stemmen (mede samenhangend met het grote aantal partijen, dus de veelheid aan keuze).
- Niet op de verkeerde partij willen stemmen (die niet bij je past).

Ik heb weleens gehad dat ik niet wist waarop ik moest stemmen. Dan denk ik, dan ga ik dadelijk op een partij stemmen die mijn belangen niet behartigt? Dus toen heb ik het niet gedaan.

(groep lageropgeleiden)

- Geen geloof meer hebben in de politiek, dat je stem wat uitmaakt of uithaalt:
 - de politiek doet toch wat ze zelf wil, geen zichtbare resultaten:

Ik zou niet weten waar ik op zou moeten stemmen. Ik herken me nergens in en ze doen allemaal valse beloftes.

Kijk naar het Oekraïne verhaal...

- Een te grote afstand ervaren met de politiek:

Het zijn toch alleen de rijke mensen die bepalen hoe het met Nederland gaat.

- Jouw idealen overleven het onderhandelingsproces niet:

Niet gaan stemmen omdat je je niet vertegenwoordigd voelt. Je weet als puntje bij paaltje komt dat ze niks voor jou kunnen betekenen. Je hebt peilingen: dat zit eraan te komen, en je weet dat ze compromissen gaan sluiten. En dan vallen jouw idealen van tafel af. De ervaring leert dat het gebeurt in deze tijden.

- Geen urgentie voelen: het gaat immers goed met Nederland.

Stemmen in samenhang met je levensfase

In de groep lageropgeleiden komt naar voren dat ook levensfase kan meespelen bij of je je bezig houdt met besluitvorming door de politiek. Zo geeft een jonge deelnemer die niet stemt aan dat hij zich, nu hij 32 jaar is, meer bezig houdt met bepaalde vraagstukken/onderwerpen dan toen hij jong was.

Weergave van alle spontaan genoemde redenen voor wel of niet stemmen

Lageropgeleiden Niet-stemmen	Lageropgeleiden Wel stemmen	Hogeropgeleiden Niet-stemmen	Hogeropgeleiden Wel stemmen
<ul style="list-style-type: none">• Niet weten waarop• Teleurgesteld zijn in partijen• Er niet meer in geloven• Niet nakomen van verkiezingsbeloften• Maakt niet uit wat je stemt (Oekraïne verdrag referendum)• Levensfase (als je jong bent nog niet weten wat je belangrijk vindt)	<ul style="list-style-type: none">• Het is een recht waar je gebruik van moet maken• 1 stem is toch 1 stem• Je stem laten horen• Omdat je stem anders zeker niet meetelt• Als je niet stemt gaat je stem naar de grootste partij• Voor het geval ze tóch luisteren• Niks doen is ook geen optie	<ul style="list-style-type: none">• Niet weten waarop• Er wordt geen daad bij woord gevoegd in de politiek• Als je je niet vertegenwoordigd voelt• Geloofsovertuiging (jehova)• Ze kunnen geen eens een coalitie vormen• Te veel moeite	<ul style="list-style-type: none">• Anders gaat je stem naar de grootste partij• Het is een verworven recht• Zonde als je stem verloren gaat• Sociale druk• Omdat ik toch vooruitgang zie

2 Personen/volksvertegenwoordigers

Al voordat het thema 'politieke partijen' is voorgelegd, is gesproken over het relatieve belang van partijen en personen/volksvertegenwoordigers.

Voor het merendeel van de deelnemers is de partij belangrijker dan de volksvertegenwoordigers. Echter, onder lageropgeleide deelnemers bevinden zich ook deelnemers die een groot (groter) gewicht toekennen aan volksvertegenwoordigers zelf.

Groep lageropgeleiden

Voor een deel van de lageropgeleide deelnemers lijken de volksvertegenwoordigers belangrijker te zijn bij het bepalen van hun keuze/stem dan bij de hoger opgeleiden. Zij brengen voor hun gevoel vooral een stem uit op de persoon (als in: ik ga voor Femke Halsema, ik ga voor Kuzu). Geloof in volksvertegenwoordigers kan maken dat je op een partij stemt of juist niet op een partij stemt:

Kuzu kent mijn cultuur.

De SP, daar had ik wel wat mee, maar als je dan bijvoorbeeld naar Emile Roemer kijkt, die neem ik echt niet serieus, daar ga ik niet op stemmen.

Dan vraag je je af (sceptische toon): moet diegene mij gaan vertegenwoordigen???

Femke Halsema vond ik top. Ze gaf gewoon antwoord op vragen. Ze ging ineens iets anders doen. Ze is op het goede moment eruit gestapt. Ik heb niet meer op die partij gestemd, want er kwam toen een andere dame voor in de plaats. En wat die allemaal zei, daarvan dacht ik nou....

Dat deze personen zelf andere ideeën kunnen hebben dan de partij, is voor een groot deel van hen nieuw/onbekend en ook niet logisch. De reden om voor een persoon te stemmen is vooral het geloof dat je hebt in dat die persoon krachtig/vaardig genoeg is om ook iets te kunnen bereiken voor de partij. Kan hij/zij dingen goed verwoorden?

Maar een politicus moet doen waar de partij voor staat toch? Hij kan niet helemaal afwijken toch? Ze weten natuurlijk wel altijd welke mensen ze woordvoerder laten zijn voor zo'n partij. Iemand die niet goed kan praten doet dat niet. Dat je van jezelf kan praten als brugman, kan overtuigen, dat is belangrijk. Maar politici.... Ze kunnen praten als brugman, maar uiteindelijk gebeurt het niet.

Groep hogeropgeleiden

De meeste hogeropgeleide stemmers geven aan dat vooral de partij voor hen leidend is. De stem op de persoon is daar een verlengde van. Het gedachtegoed van de partij moet volgens hen altijd gaan boven dat van de individuen die namens de partij naar buiten treden (voor zover daar überhaupt al afwijkingen in kunnen bestaan). Ook deze deelnemers zijn zich niet allemaal bewust van het feit dat partijleden in (nuances van) meningen en ideologieën kunnen verschillen:

Een partij is toch dezelfde als de persoon? Ik heb er nooit over nagedacht of de mensen die binnen een partij zitten verschillen op wat ze vinden.

De achterban vindt hetzelfde als de vertegenwoordiger neem ik aan. Het is een samenwerking, alle mensen binnen een partij hangen hetzelfde gedachtegoed aan en de politicus is degene die het goed voor het daglicht kan brengen. En als je al wat anders denkt, dan nog: dan is het de meerderheid van de partij die telt.

Ik stem wel op een partij. Binnen een partij zijn wel verschillende mensen. Daar kijk ik daarna naar: wie zijn ze en wat zijn hun idealen?

Ik zou nooit op een persoon stemmen, ik stem primair op een partij. Als ik dat zou doen, dan zou ik dat moeten doen omdat ik je goed ken. Maar dat zou ik nooit doen.

Meer hierover in het hoofdstuk waarin het thema 'politieke partijen' wordt behandeld, en waar deelnemers hierover spraken met twee stellingen als input voor de discussie.

3 Hoe erg is het als je niet gaat stemmen

De overheersende opinie is dat het niet wenselijk of niet goed is wanneer je niet gaat stemmen. Dit heeft vooral te maken met de opinie dat stemmen een verworven recht is. Anderzijds moet iedereen de vrije keuze hebben om al dan niet te gaan stemmen.

Sommigen geven bovendien aan dat zomaar ergens op stemmen (omdat je niet weet waarop, omdat je je niet met politiek bezig houdt) ook niet goed is.

Ook blijkt uit de reacties van (met name lageropgeleide) respondenten dat niet stemmen niet alleen de burger te verwijten is. Ook de politiek zelf is hier debet aan, omdat deze niet in staat is de afstand die zij ervaren te verkleinen of te overbruggen.

4 Hoe kan de opkomst verbeterd worden

De deelnemers is gevraagd om mee te denken over hoe het beter kan, en wat zou kunnen bijdragen aan een hogere opkomst bij de (landelijke) verkiezingen. De volgende suggesties zijn naar voren gekomen.

Eerlijk zijn, vertrouwen herstellen

Het vertrouwen in de politiek zou hersteld moeten worden. Daarvoor is onder andere nodig dat men het gevoel heeft (en ook ervaart) dat er naar je geluisterd wordt en dat beloften worden waargemaakt.

Minder politieke partijen

Meer resultaten

In de groep lageropgeleiden wordt door enkele deelnemers spontaan gepleit voor minder politieke partijen, vanuit de gedachte dat er dan sneller resultaat geboekt kan worden (minder verschillende meningen en belangen die uitgevochten of uitonderhandeld hoeven te worden). Partijen verschillen nu op vaak hele kleine, relatief onbeduidende aspecten. Door minder partijen zou meer massa of kracht gebundeld kunnen worden, wat de daadkracht (en het boeken van resultaten) ten goede zal komen.

Makkelijker je stem bepalen, meer overzicht

Wanneer het aantal partijen lager is, is het tevens makkelijker zelf een keuze te maken tussen de partijen, zo redeneren enkele lageropgeleide deelnemers. Een andere deelnemer werpt hiertegen in dat je dan wel minder keuze hebt.

(deelnemer) Er zijn te veel partijen, ik zou een handvol, vijf, voldoende vinden. (andere deelnemer) Ik ben het ermee eens. De Partij voor de Dieren vind ik zo'n onzin, en 50Plus ook. Ik zou maximaal 10 partijen willen zien. Dan zijn er denk ik minder meningsverschillen, minder gevecht onderling. En mensen worden in de war gebracht door zoveel partijen. Met minder partijen kun je denk ik makkelijker kiezen. (andere deelnemer) Maar dan heb je wel minder te kiezen. (andere deelnemer) Je hebt wel meer overzicht als er minder partijen zijn. (andere deelnemer) Ik denk ook dat ze dan sneller aan het werk kunnen, want nu kunnen ze geen coalitie vormen.

(groep lageropgeleiden)

Hier wordt verder op ingegaan bij de bespreking van het thema 'machtsvorming'.

Resultaten meer zichtbaar maken

In de groep lageropgeleiden wordt opgemerkt dat het goed zou zijn wanneer behaalde resultaten meer aandacht/publiciteit zouden krijgen:

Laat het zien als er in de afgelopen jaren iets goed gelukt is. Bijvoorbeeld als een plan is doorgekomen. Maak dat duidelijk.

(groep lageropgeleiden)

Meer oog voor de minima

In de groep lageropgeleiden is opgemerkt dat men het geloof wil hebben dat de politiek er ook is voor de minimuminkomens en niet alleen of vooral voor de hogere inkomens. Dit geloof is laag bij deze groep. Deze deelnemers ervaren een grote emotionele en feitelijke kloof met de politiek en politici.

Digitaal kunnen stemmen

Wanneer je digitaal zou kunnen stemmen (bijvoorbeeld met DigiD) zouden, is de verwachting, meer mensen gaan stemmen. Omdat het minder moeite kost.

Ik vind het van de zotte dat je nog steeds met een rood potlood moet gaan stemmen. Er moet een waterdicht elektronisch systeem zijn.

(groep hogeropgeleiden)

Meer (op continue basis) connectie maken met stemmer

In de groep hogeropgeleiden wordt opgemerkt dat de stemmer op meer continue basis bij de partij betrokken zou moeten worden. Bijvoorbeeld via social media (Facebook):

(deelnemer) Ze moeten je er meer bij betrekken. Het is toch gek dat je stemt en dan vier jaar niks. Dat je van te voren al je wat meer erin kan verdiepen en je ook een goede keuze kunt maken. (andere deelnemer) Ja, ik denk dat ze de kiezer meer moeten betrekken bij hun politieke reis. Op Facebook. (andere deelnemer). Ja dat het voor mij meer gaat leven, dat ik geprikkeld raak om er meer over na te denken. (andere deelnemer). In de groepen waarin ik zit op Facebook gaat het heel veel over politiek, ik zie mensen die in gesprek gaan met mensen, bijeenkomsten die georganiseerd worden.

(groep hogeropgeleiden)

Geen opkomstplicht bij verkiezingen

Stemmen zou niet verplicht moeten worden vinden de deelnemers. Stemmen betreft *een verworven recht, geen plicht*. Een opkomstverplichting staat haaks op de beginselen van een democratie (vrije keuze):

In een democratie moet je mensen vrij laten in wat ze willen doen.

(groep lageropgeleiden)

5 Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

De bevindingen zijn grotendeels in lijn met het eerdere onderzoek.

Het vorige onderzoek vond plaats tijdens het (moeizame) formatieproces. Dit zorgde voor een sterker geluid dat er weinig gebeurde, er weinig resultaten werden geboekt, en dat er veel wordt uitgeruild waardoor er weinig van je stem overblijft.

Ten opzichte van het eerdere onderzoek lijkt 'een klik voelen met' en 'vertrouwen hebben in de vaardigheden van' een volksvertegenwoordigers een belangrijkere rol te spelen bij de lageropgeleide deelnemers.

Ook is er een nieuwe suggestie naar voren gekomen om de opkomst bij verkiezingen te vergroten en mensen meer het gevoel te geven dat ze goed vertegenwoordigd worden: contact tussen politiek en burger *op meer continue basis*.

Enkele thema's

Enkele specifieke thema's zijn aan de deelnemers voorgelegd. Voordat dit is gedaan, is de respondenten verteld dat de staatscommissie parlementair stelsel in het leven is geroepen, die zich bezig houdt met de Nederlandse democratie, en vooral met hoe de volksvertegenwoordiging verbeterd kan worden. De deelnemers is gevraagd om over enkele specifieke thema's met de staatscommissie mee te denken, en te vertellen wat men graag zou willen, en hen zo te helpen bij het goed uitvoeren van hun taken.

Bij elk thema is een stelling met uitersten voorgelegd aan de deelnemers. Alvorens de gevoelens, gedachten en meningen plenair in de groep te bespreken, hebben de deelnemers individueel een voorkeur of positie bepaald. Dit om onderlinge beïnvloeding in een te vroeg stadium tegen te gaan. In elke groep zijn de vier thema's besproken. In de aanbiedingsvolgorde tussen de groepen is gerouleerd.

1 Machtsvorming

Onderstaande stelling is aan de deelnemers voorgelegd:

Kiesstelsel A. 1. Er zijn veel partijen 2. Alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is ingewikkeld en onvoorspelbaar	veel meer voorstander van A ☐	iets meer voorstander van A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer voorstander van B ☐	veel meer voorstander van B ☐	Kiesstelsel B. 1. Er zijn weinig partijen 2. Niet alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is simpeler en voorspelbaarder. Op de avond van de verkiezingen is duidelijk wie de regering gaat vormen
--	---	---	---	---	---	---

Voorstanders kiesstelsel A

Het merendeel van de deelnemers is voorstander van kiesstelsel A.

Echter, tegelijk is er ook een sterke behoefte aan meer duidelijkheid, minder complexiteit en meer draagkracht waarneembaar. Argumenten die pleiten voor kiesstelsel B, maar niet noodzakelijk ook een keuze voor kiesstelsel B inhouden.

Alle geluiden uit de samenleving moeten worden gehoord in de Tweede Kamer.

De belangrijkste reden om voor kiesstelsel A te kiezen is dat het belangrijk is dat alle geluiden uit de samenleving worden gehoord in de Tweede Kamer.

Hogeropgeleide deelnemers zien ook de relatie met een groot aantal partijen in dit opzicht: meer partijen betekent meer verschillen en dus een grotere kans dat er een partij is die goed bij jou aansluit.

Ik vind het heel belangrijk dat er veel partijen om tafel zitten. Als je een kleinere groep partijen hebt wordt al hele gauw geneigd naar: we kiezen voor bepaalde standpunten en de andere standpunten vallen af. Bij meerdere partijen worden meer concessies gedaan en dan heeft iedereen wel een ideaal dat erbij zit.

(groep hogeropgeleiden)

Met te veel partijen is er te veel versnippering. Dat is ook wel lastig. Maar als ik moet kiezen tussen weinig of veel partijen, neig ik naar meer partijen. Nederland is een diverse samenleving en dus heb je ook meer belangen en daarom ook meer partijen nodig.

(groep hogeropgeleiden)

Mijn stem is een kleine partij. Maar die heeft dan wel het recht om mijn stem te laten horen.

(groep lageropgeleiden)

Ik kies voor stelsel A. Dan heb je meer keuze. En ik vind het wel belangrijk dat alle geluiden uit de samenleving worden gehoord. Als je kijkt naar arm en rijk, al is de kabinetsformatie nog zo onvoorspelbaar... ze moeten onderhandelen met elkaar, dat is een vorm van democratie.

(groep lageropgeleiden)

Voor de lageropgeleide deelnemers is die relatie veelal niet evident. Zij kiezen voor dit stelsel omdat ze het belangrijk vinden dat alle geluiden in de samenleving gehoord worden (arm en rijk). Juist omdat zij het gevoel/de ervaring hebben dat hun geluid niet of onvoldoende wordt gehoord. Ook uit de verhalen van deze groep komt naar voren dat gehoord worden en erkend worden, door mensen die niet ver van je af staan voor hen belangrijk is. Zij ervaren nu een te grote afstand/kloof, zoals ook blijkt uit het volgende citaat van een lageropgeleide deelnemer:

Dat alle geluiden uit de samenleving moeten worden gehoord... De regering, maken ze wel deel uit van de samenleving? Ze hebben andere ontslagregels, een ander salaris. Dat snap ik niet helemaal.

(groep lageropgeleiden)

Tegelijkertijd zijn enkelen van hen tevens voorstander van minder partijen omdat dit de duidelijkheid ten goede komt (en het kunnen bepalen van je stem). Echter, dat alle geluiden worden gehoord is voor hen dermate belangrijk dat ze dit boven hun behoefte aan duidelijkheid (minder complexe keuze) laten gaan.

Sommige lageropgeleiden geven aan dat ze eigenlijk een kleiner aantal partijen willen en ook dat alle geluiden worden gehoord en dat ze vinden dat dat samen zou moeten kunnen gaan. Als de relatie wordt toegelicht door de moderator blijven deze deelnemers bij hun keuze dat het belangrijker is dat alle geluiden uit de samenleving worden gehoord.

Minder partijen is duidelijker en meer daadkracht

Zoals hiervoor beschreven neigen de meeste deelnemers naar een stelsel waarin iedereen gehoord wordt, en waarin meer keuze is en alle stemmen gehoord worden.

Enkele deelnemers neigen naar kiesstelsel B, met als belangrijkste argumenten:

- Overzichtelijker, meer duidelijkheid, minder complex (en dus ook makkelijker kiezen).

Nederland is zo'n klein landje. Waarom hebben we zoveel partijen nodig? Ik vind duidelijkheid boven alles.

(groep lageropgeleiden)

- Output: meer daadkracht en gerealiseerde resultaten (minder partijen aan de onderhandelingstafel, niet te veel botsende belangen).
- Je beter vertegenwoordigd weten omdat er meer doorgaat van wat jij gekozen hebt.

Zij vinden de kans dat er iets doorgaat van wat jij gekozen hebt groter bij dit kiesstelsel. En op die wijze wordt jouw geluid dan beter gehoord.

Met minder partijen kan de burger de weegschaal wel eerder laten doorslaan naar een kant.

(groep hogeropgeleiden)

- Een lageropgeleide deelnemer merkt hiernaast op dat de kleine partijen relatief weinig invloed hebben, wat voor hem pleit voor samenvoegen van partijen, zodat ze relatief meer kracht hebben. De verschillen tussen de partijen zijn nu soms te klein of onbeduidend in zijn ogen. De partijen zouden zich volgens deze deelnemer meer moeten concentreren op de grote dingen. Bijvoorbeeld niet bezig moeten zijn met of de winkels op zondag open moeten zijn.

Wanneer de moderator vraagt hoe voorstanders van minder partijen het zouden vinden wanneer de partij van hun politieke voorkeur zou verdwijnen, dan doet dit niet af aan hun voorkeur voor minder partijen (5-10 partijen). Zo zegt een hogeropgeleide deelnemer:

Als mijn partij dan ophoudt te bestaan, dan zou ik verder zoeken naar wat dichtbij mijn idealen is. De match kan nooit 100 procent zijn. Dan heb ik straks misschien 55% match, maar wel 10% van wat ik wil ligt dan straks op tafel.

En een lageropgeleide deelnemer:

Nou, Denk kan zich toch ook aansluiten bij een grotere partij? Bijvoorbeeld de PvdA? Dan moeten ze zich verenigen in een grotere groep. Veel standpunten zullen overeenkomen.

De kabinetsformatie is simpeler en voorspelbaarder

Dat de kabinetsformatie simpeler en voorspelbaarder is, is op zich geen krachtig argument voor de deelnemers. Slechts een lageropgeleide deelnemer heeft opgemerkt dat er dan geen dure formateurs nodig zijn.

De winst zit hem voor voorstanders van kiesstelsel B niet zozeer in van te voren weten wie de regering gaat vormen. Dit argument roept bij enkele deelnemers juist negatieve associaties op: Alsof alles al van te voren is beklonken. De winst zit hem meer in makkelijker kunnen kiezen (duidelijkheid) en daadkracht. Stembusakkoorden zouden in dit opzicht zelfs kunnen leiden tot tactisch stemmen, in plaats van kiezen voor wat je inhoudelijk aan het hart gaat merkt een hogeropgeleide deelnemer op.

Voor de hogeropgeleiden is de relatie tussen het aantal partijen en de kans dat jouw stem gehoord wordt in de Tweede Kamer helder. In deze groep zijn relatief veel voorstanders van kiesstelsel A. Argumenten die zij hiervoor aandragen zijn:

- Dit stelsel doet recht aan de diversiteit van de samenleving.
- Uiteindelijk is de kans dat je iets terugziet van wat jij graag wilde bereiken met je stem groter (al is het maar 1 ideaal).
- Een enkele deelnemer: Minder kans op polarisatie. Bij bijvoorbeeld 3 partijen (links, midden, rechts) kan de balans eerder naar een kant omslaan. Bij meer partijen is de kans op extremen minder groot.

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

In lijn met het eerdere onderzoek ziet men de voordelen van iets minder partijen vooral in meer duidelijkheid, makkelijker je stem kunnen bepalen, en meer daadkracht of output.

De belangrijkste reden om voor een stelsel met veel partijen te kiezen is dat alle geluiden uit de samenleving worden gehoord. Alhoewel de samenhang met het aantal partijen niet voor iedereen evident is (voor een deel van de lageropgeleiden niet), is het je gekend, erkend en gehoord voelen voor deze groep dermate belangrijk, dat het zelfs de wens tot meer duidelijkheid (die er op zich wel is) overstijgt.

2 Resultaten: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer?

Onderstaande stelling is aan de deelnemers voorgelegd:

A. De Tweede Kamer moet alleen praten over dingen waar ze over kan beslissen	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. De Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is voor burgers
---	--	--	---	--	--	---

Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is

De overheersende opinie is dat de Tweede Kamer alles moet bespreken wat voor burgers belangrijk is. Immers, de Tweede Kamer moet hoe dan ook vinger aan de pols houden, de boel volgen en voeling houden. Op deze manier kunnen zij in de gaten houden of eventuele veranderingen in de wetgeving (in elk geval op de langere termijn, als dit niet op kortere termijn kan) nodig/wenselijk zijn.

Zelfs al is het niet direct, de Tweede Kamer kan altijd invloed uitoefenen op zaken. De argumenten om meer richting B te neigen zijn samengevat:

- De Tweede Kamer moet contact blijven houden met belangrijke zaken die spelen in de samenleving.
- De Tweede Kamer kan wel (indirect en/of op langere termijn) invloed uitoefenen, inspraak hebben.

Ze moeten alles op tafel leggen. Als ze er zelf niet over kan beslissen dan gaan ze vast wel instanties verzinnen die dingen oplossen. Alles moet ter sprake komen.... (andere deelnemer) Ja, en ze moeten hun stem laten horen.

(groep lageropgeleiden)

Ik neig naar situatie B. Het zou ondoenlijk zijn om echt alles te bespreken wat voor burgers belangrijk is. Maar al komt er niet gelijk iets uit, het moet toch bespreekbaar kunnen blijven, omdat het belangrijk is voor de burgers.

(groep hogeropgeleiden)

Partijen worden door de burgers gekozen om hun te vertegenwoordigen. Dus dan moet je het toch bespreken ook al kun je er niks aan doen. In dit geval is de burger (de Tweede Kamer) de hoofdopdrachtgever (net als bij de bouw de hoofdaannemer). En de Tweede Kamer moet de belangen van de burger behartigen. De Tweede Kamer moet op EU niveau bijvoorbeeld hun vertegenwoordiger daar bepaalde opdrachten meegeven.

(groep hogeropgeleiden)

In de groep met lageropgeleiden koos het merendeel van de deelnemers voor situatie B. Echter, enkele van deze deelnemers hebben in eerste instantie gekozen voor situatie A, waarbij de Tweede Kamer alleen moest praten over dingen waarover ze kan beslissen. Immers, wat heeft het anders voor zin?, was de redenatie. Hier is nog verder

op doorgepraat. Nadat duidelijk is wat de rol is van de Tweede Kamer (blijft verantwoordelijk voor de verdeling van geld en taken over gemeenten en erop toezien dat dingen niet structureel verkeerd gaan) stellen zij hun mening bij. Immers: de Tweede Kamer kan wellicht niet op korte termijn iets veranderen, maar kan wel ingrijpen of op langere termijn iets uitrichten of beïnvloeden. Indien het zaken betreft die voor de samenleving belangrijk zijn, dan moet de Tweede Kamer 'aangehaakt blijven'.

Aan de hogeropgeleide deelnemers is gevraagd hoeveel tijd de Tweede Kamer zou moeten/mogen besteden aan zaken die buiten haar directe invloedssfeer liggen. Men geeft aan circa 20-30% van de tijd.

Ik zou 80%-20% doen. Je hebt zelf ook bepaalde taken. Je kunt niet heel veel tijd kwijt zijn aan verantwoordelijkheden die je elders hebt belegd. Dus wel die lijntjes houden en het enigszins bespreekbaar houden.

(groep hogeropgeleiden)

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

De resultaten zijn in lijn met het eerdere onderzoek dat door Ferro Explore is uitgevoerd in november 2017.

3 Politieke partijen

De volgende stelling heeft als input gediend voor de standpuntbepaling en de discussie.

A. Politieke partijen moeten meer te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het moeilijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden hun zetel af te nemen als ze uit hun partijfractie stappen of gezet worden	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Politieke partijen moeten minder te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het makkelijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden meer ondersteuning te geven om onafhankelijk van partijfracties hun werk te doen
---	---	---	--	---	---	--

De algemene opinie van de deelnemers is als volgt:

- Wanneer je met voorkeurstemmen bent gekozen verdien je een plek in de Tweede Kamer.
- Als een Kamerlid uit de partijfractie stapt of gezet wordt, moet deze zijn/haar zetel kwijtraken.

Voorkeursstemmen verdient plek in Tweede Kamer

Met uitzondering van een enkele deelnemer is men van mening dat iemand die met voorkeursstemmen is gekozen, een plek in de Tweede Kamer verdient.

Dat is de kern van de democratie is de argumentatie: meeste stemmen gelden.

Bovendien wordt door enkele deelnemers verwacht dat de partij achter de lijst met verkiesbare personen staat, en dat daar intern dus geen discussie meer over zou moeten zijn.

Een deelnemer uit de groep hogeropgeleiden merkt op dat het mogelijk zou kunnen zijn dat de partij weet dat iemand anders (dan degene die met voorkeursstemmen gekozen is) meer over de benodigde kwaliteiten beschikt om in de Tweede Kamer te zitten. Dat zou een reden kunnen zijn om die persoon de zetel te geven. De andere deelnemers zijn het hier mee oneens. Een andere hogeropgeleide nuanceert zijn keuze. Deze deelnemer is weliswaar van mening dat je met voorkeursstemmen een plek in de Tweede Kamer zou moeten verdienen, maar dat je wel over meer kwaliteiten zou moeten beschikken dan 'alleen een vlotte babbel'.

Partij is leidend en gaat boven individuele opvattingen/idealen en uit partij is zetel inleveren

Vrijwel alle deelnemers geven aan dat de partij leidend is en volgens hen ook zou moeten zijn boven individuele opvattingen en idealen. De persoon wordt dan primair gezien als een vehikel om de partijstandpunten uit te dragen. En niet als een individu die qua opvattingen kan afwijken van de partij en vooral aan zijn eigen standpunten zou kunnen werken. Zij moeten juist trouw zijn aan de standpunten van de politieke partij, ze hebben zich daaraan gecommitteerd.

Voortvloeiend uit de dominerende opinie dat de politieke partij leidend moet zijn, is het overgrote deel van de deelnemers van mening dat een Kamerlid zijn/haar zetel moet inleveren als deze de partij (en dus de partijstandpunten) verlaat. Oók als deze persoon gekozen is met voorkeursstemmen.

Uitzondering hierop vormen twee lageropgeleide deelnemers, die vinden dat je als mens bent gekozen en dat dus ook jouw ideeën belangrijk zijn. Dit is voor hen dermate belangrijk dat ze vinden dat een politicus daaraan moet kunnen blijven werken (met behoud zetel), ook als deze uit de partij is gestapt.

Enkele fragmenten ter illustratie:

(deelnemer 1) als je die persoon gekozen hebt dan moet die ook zijn eigen mening kunnen geven. (moderator: ook als die mening anders is dan die van de partij?) ja, want het publiek heeft daarvoor gekozen. Ik vind dan dat zo iemand door mag gaan met zijn ideeën, ook als die uit de partij wordt gezet. (deelnemer 2) ja. Een Kamerlid met voorkeursstemmen is toch door het volk gekozen? Die voorkeursstemmen zeggen toch alles? (moderator: en als die

persoon zijn eigen partij gaat beginnen. Mag hij dan de zetel houden?) Ja. Het is toch democratisch gebeurd? (deelnemer 3) Als je een partij kiest, ga je eerst analyseren wat die partij is. Daarom ga je naar die partij toe. Als je zoveel voorkeursstemmen hebt dan heb je die dankzij die partij. Hij heeft er dan voor gekozen die partij te vertegenwoordigen en dat moet hij dan ook doen. En als je wilt vertrekken, dan laat je die zetel daar! (deelnemer 4) als je met voorkeursstemmen bent gekozen moet je in de Tweede Kamer komen. Ik vind het wel een beetje apart dat je je zetel mee kunt nemen. Als iemand daar zo misbruik van gaat maken is dat niet handig. (deelnemer 5) Als een Kamerlid een zetel heeft en weg gaat naar een andere partij, dat hij dan die zetel meeneemt, daar ben ik het niet mee eens. Want als je een partij vertegenwoordigt moet je staan waarvoor je staat en niet ergens anders... stel je voetbalt bij Feyenoord en je scoort 10 goals en je neemt die goals mee naar een andere club... dat kan niet.

(fragment groep lageropgeleiden)

(deelnemer 8) De kiezers hebben gekozen op de partij en de standpunten van de partij. Dan is het niet helemaal eerlijk als die persoon zegt 'ik neem mijn zetel mee'... (deelnemer 1). Exact wat zij zegt. Je kiest voor een partij. Je kan het intern ergens misschien niet mee eens zijn en dan een andere partij willen beginnen. Dan kun je na 4 jaar zeggen 'dat doe ik'. Maar tot die tijd moeten ze gewoon hun termijn uitzingen, oplossingen zoeken en doen waar de partij voor staat. (deelnemer 3) Ik ga ervan uit dat als een politieke partij een lijst maakt, ze ook achter die lijst staat. Dan hebben ze goede mensen. Die persoon met voorkeursstemmen moet dan ook in de Tweede Kamer. Hij mag dan niet onafhankelijk van de partijleiding zijn eigen dingen doen. Dan moet hij stoppen en zijn eigen partij oprichten en zijn zetel inleveren. (deelnemer 6) Eens. Als je uit de partij stapt mag je niet je zetel houden.

(fragment groep hogeropgeleiden)

Zoals eerder beschreven blijken volksvertegenwoordigers wel een belangrijke rol te spelen bij identificatie en keuzegedrag. Dit geldt nog sterker voor de lageropgeleide deelnemers. Zij kunnen vallen voor het optreden en voorkomen van een persoon, en kunnen besluiten niet op een partij te stemmen indien een partij door een in hun ogen niet krachtige persoon vertegenwoordigd wordt (omdat ze de kans op succes van het realiseren van partijdoelstellingen dan te laag inschatten en/of omdat ze onvoldoende persoonlijke identificatie ervaren).

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

De resultaten zijn in lijn met het eerdere onderzoek dat door Ferro Explore is uitgevoerd in november 2017.

4 Directe democratie en referenda

Onderstaande stelling is aan de deelnemers voorgelegd als input voor de discussie:

A. De Tweede Kamer moet altijd het laatste woord hebben en referenda kunnen hoogstens raadgevend zijn	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Het moet mogelijk zijn beslissingen van de Tweede Kamer terug te draaien met een correctief referendum
--	---	---	--	---	---	--

Behoeftte aan (meer en vaker) inspraak: ik wil meer 'gehoord' worden

In beide groepen komt de behoefte naar voren dat men zich echt 'gehoord' weet, en dat de politiek je serieus neemt.

Op beide aspecten schiet de politiek tekort is de opinie. Men heeft veelal het gevoel dat er niet naar het volk geluisterd wordt. En dat als er al geluisterd wordt, er niks/onvoldoende gedaan wordt met wat het volk heeft laten horen:

Kijk naar dat gedoe met de Oekraïne. Wat heeft het dan voor zin dat je gaat stemmen?

(lageropgeleide deelnemer)

De politiek zou meer in contact met het gewone volk moeten staan, meer moeten weten (en zich actief moeten informeren over) wat er speelt.

Referenda worden ervaren als een goede manier om je stem te laten horen. Dat de politiek zich bezint op de rol van referenda in de democratie (moeten ze worden afgeschaft, dienen ze alleen als luistermiddel en zijn ze alleen raadgevend, etc.) wordt negatief beoordeeld.

*De stem van het volk moet altijd een weg hebben om mee te kunnen beslissen.
Dat zul je nooit kunnen dichten. Een referendum vind ik dan een hele goede.*

(hogeropgeleide deelnemer)

Opmerking: het onderzoek vond plaats vlak na het stemmen over de Wiv. Op dat moment was veel onduidelijkheid over het belang dat aan de stem bij dit referendum zal worden gehecht door de politiek. Sterker nog, het was zeer aannemelijk dat de uitkomst van het referendum door de politiek naast zich neergelegd zou worden. Iets dat het gevoel dat de politiek niet naar het volk luistert in dit onderzoek zeker heeft versterkt.

Raadgevend of bindend

Alle deelnemers zijn van mening dat de uitkomsten van referenda serieuzer moeten worden genomen. Nu gebeurt er in hun beleving vrijwel niks mee.

Alle deelnemers kiezen voor een situatie waarin het mogelijk is om beslissingen van de Tweede Kamer terug te draaien met een bindend referendum. Wat overigens niet betekent dat alle referenda-uitkomsten bindend moeten zijn. Maar dit zou wel zo moeten kunnen zijn. Zeker wanneer het onderwerpen/besluiten betreft over onderwerpen met een hoge maatschappelijke relevantie en waar overduidelijk onrust over is bij de burgers (sleepwet, pensioenleeftijd). Het volk moet kunnen bepalen, dat is 'de core' van de democratie.

We hebben het allemaal over democratie. Als de Tweede Kamer een besluit neemt waar driekwart van de bevolking het niet mee eens is, dan moet er toch wat kunnen gebeuren? De mogelijkheid moet er dan zijn om een beslissing terug te draaien.

(lageropgeleide deelnemer)

Een lageropgeleide deelnemer nuanceert zijn keuze en geeft aan enigszins richting de situatie te kiezen waarin beslissingen van de Tweede Kamer kunnen worden teruggedraaid. Immers, bij een referendum gelden de meeste stemmen. Dat zou dus ook kunnen betekenen dat jouw belang als minderheid (migratieachtergrond) niet altijd gediend wordt:

Dan gaan mensen alleen maar kijken naar hun eigen voordelen. Je moet altijd een klein kiertje open laten zodat het toch wel op een beetje een redelijke manier gaat.

(lageropgeleide deelnemer)

Waarover

In beide groepen komt naar voren dat het ondoenlijk is om over alle onderwerpen/keuzes een referendum te organiseren. Dan is het land niet meer bestuurbaar. Referenda zouden moeten gaan over:

- Onderwerpen/keuzes met een groot maatschappelijk belang.
- Keuzes waarover duidelijk veel verdeeldheid en onrust is en een groot deel van de bevolking tegen het standpunt van de regering is.
- Keuzes/onderwerpen waar tijdens de landelijke verkiezingen niet/onvoldoende duidelijk was hoe de partijen erover dachten (immers er gebeurt veel in vier jaar tijd)
- Keuzes waarvan te verwachten valt dat een groot deel van de bevolking 'tegen' is. Om inzichtelijk te hebben welke onderwerpen dat zijn, zouden enquêtes gehouden kunnen worden, en zou ook gebruik gemaakt kunnen worden van informatie die al bekend is (klachten die zijn geuit door burgers bijvoorbeeld).

Er zijn ook thema's waar je van te voren niet van zou weten hoe een partij daarmee omgaat. Ik wist bijvoorbeeld niet wat ze van de sleepwet zouden gaan zeggen.

(hogeropgeleide deelnemer)

Over onderwerpen die leven en met een groot belang, dat merk je vanzelf wel of iets leeft. De donorwet bijvoorbeeld. En bijvoorbeeld niet over de aanleg van een brug. Er zijn ook onderwerpen die niet geschikt zijn. Wanneer er een acute oorlogsdreiging is en er snel gehandeld moet worden, want een referendum organiseren neemt dan te veel tijd, dan moet je snel kunnen ingrijpen.

(hogeropgeleide deelnemer)

Een onafhankelijke partij (zoals bijvoorbeeld de staatscommissie parlementair stelsel) zou volgens de lageropgeleide deelnemers het initiatief tot een referendum kunnen nemen. De hogeropgeleide deelnemers geven aan dat elke burger dit initiatief kan nemen en dat bij voldoende bijval er een referendum moet worden georganiseerd.

Een beschaafde manier om onvrede te uiten

In de groep lageropgeleiden merken enkele deelnemers op dat referenda ook een beschaafde manier zijn om je onvrede te uiten. Een manier die ook past bij de mentaliteit van het Nederlandse volk:

Neem het pensioenstelsel. Mensen klagen daarover dat de leeftijd omhoog is gegaan. Er wordt daar een besluit genomen en het volk moet dat maar accepteren. Kijk eens naar andere landen zoals Frankrijk. Als het volk het er niet mee eens is, gooien ze de boel plat. Maar in Nederland niet, we accepteren heel veel. Als je hier voorstelt om te gaan staken bijvoorbeeld, doet maar een klein deel mee. Het is een goede manier om ongenoegen te uiten

(lageropgeleide deelnemer)

Ik vind dat een referendum een kans is. Beter dan dat je buiten demonstraties gaat houden en alles gaat vernielen. Dan is deze manier veel beter.

Wij zijn leken (minderheid van de deelnemers)

Zowel een lageropgeleide als een hogeropgeleide deelnemer vragen zich spontaan af of burgers wel in staat zijn om over alle vraagstukken een juist besluit te nemen. Je zou onbedoeld ook kunnen stemmen op iets dat negatief voor je uitpakt.

Daarom zou er volgens deze deelnemers altijd de mogelijkheid moeten zijn voor de politiek om een andere weg in te slaan. Wat pleit voor een raadgevend (en niet bindend) referendum, in elk geval in sommige gevallen.

Ik denk niet dat iedereen op het niveau zit om er goed over na te denken.

(hogeropgeleide deelnemer)

De kans is aanwezig dat je iets kiest dat negatief voor je uitpakt.

(lageropgeleide deelnemer)

Het argument dat niet iedereen het niveau heeft om goed over de keuze na te denken wordt door een respondent neergesabeld:

Het hele standpunt van de democratie gaat dan onderuit.

(hogeropgeleide deelnemer)

Goede informatie/voorlichting is cruciaal

Het argument dat burgers niet altijd in staat zouden zijn om een goede keuze te maken wordt door de andere deelnemers onderuit gehaald:

Het hele standpunt van de democratie gaat dan onderuit.

(hogeropgeleide deelnemer)

Om goed je stem te kunnen bepalen is goede voorlichting cruciaal, zeggen zij. Deze voorlichting moet zowel inhoudelijk (genoemd in beide groepen), als qua taalgebruik (zonder jargon) toegankelijk en begrijpelijk zijn opgesteld (genoemd in de groep met lageropgeleide deelnemers).

Inhoudelijk goede voorlichting vergt ook dat de gevolgen van de keuze(s) duidelijk worden gemaakt.

Wat valt op t.o.v. eerdere onderzoek onder algemeen publiek?

De resultaten zijn grotendeels in lijn met het eerdere onderzoek dat door Ferro Explore is uitgevoerd in november 2017.

Het argument dat referenda ook zorgen dat de burger zijn stem (onvrede of wens) op een fatsoenlijke manier kenbaar kan maken is nieuw.

De staatscommissie parlementair stelsel

De deelnemers is verteld dat er een staatscommissie is die het parlementaire stelsel onder de loep neemt, kijkt hoe het Nederlandse parlement nu werkt en beoordeelt wat er beter kan om beter aan te sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen (waaronder dat burgers meer inspraak willen, de versnippering van het politieke landschap, etc.).

Draagvlak

In alle groepen is men positief over het bestaan van de staatscommissie, en met name ook over het feit dat zij (zoals ook via deelname aan het focusgroeponderzoek) gehoord worden. Dat de staatscommissie bestaat is voor hen een teken dat het volk serieuzer wordt genomen en zorgt ervoor dat men zich beter vertegenwoordigd voelt.

Kijk bij mensen op de werkvloer. Je moet het idee krijgen van wat die mensen doen, hoe zwaar het werk is. Vaak wordt bepaald over lonen, cao's. (andere deelnemer) Ja, het zou fijn zijn als we ons dichterbij voelen en het idee krijgen dat het ook over ons gaat.

(lageropgeleide deelnemer)

Ik vind het goed dat ze in het leven zijn geroepen. Ze vervullen voor mij een objectieve, neutrale rol. Ga eens kijken wat er leeft. Doe meer van dit soort gesprekken om de burger erbij te betrekken.

(hogeropgeleide deelnemer)

Tips aan de staatscommissie

Lageropgeleiden:

- Ga langs op de werkvloer bij mensen (weet wat er leeft).
- Een internetsite waar je je klachten kunt laten horen (als luisterinstrument, mochten klachten vaker voorkomen dan kun je dit oppakken).
- Luister ook naar mensen die niet goed Nederlands spreken, win daar ook informatie bij in.
- Breng de burgers dichterbij de mensen uit de Tweede Kamer.
- Dichterbij de burger.

Hogeropgeleiden

- Probeer daad bij woord te voegen.
- Blijf de burger erbij betrekken.
- Continu in contact staan, continue communicatie.
- Ik wil mensen zoals mijzelf (lees: migratieachtergrond, harde werkers, en ook niet heel rijk) in de Tweede Kamer zien.
- Werk aan gelijke kansen voor iedereen (deelnemers ervaren dat zij minder kansen hebben dan autochtonen, bijvoorbeeld bij sollicitatie op banen).
- Zorg dat politici vaker zichtbaar zijn (niet alleen in verkiezingstijden).

Slotbeschouwing

Doel onderzoek

Het doel van het onderzoek is om diepgaand inzicht te krijgen in:

- Hoe burgers met een migratieachtergrond aankijken tegen de manier waarop zij worden gerepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie.
- Hoe die representatie wat hen betreft beter zou kunnen.
- De betekenis voor hen van het stemmen in het licht van de representatieve democratie.

Je vertegenwoordigd voelen in het algemeen

Je in algemene zin goed of slecht *vertegenwoordigd voelen*, lokt bij de deelnemers spontaan verhalen uit die gaan over *belangenbehartiging, opkomen voor, zorgen voor, resultaten*: dingen doen/organiseren/bewerkstelligen, resultaten behalen. Verhalen gaan uitsluitend over zelf een persoon of groep vertegenwoordigen, en niet over door iemand of een organisatie vertegenwoordigd worden.

Identificatie en empathie spelen een rol bij je vertegenwoordigd voelen. Het gevoel hebben dat degene die jou vertegenwoordigt zich in je inleeft, je begrijpt, jouw achtergrond/cultuur kent. Het moet dan geen contact betreffen als in een momentopname betreffen, maar meer continue contact tussen vertegenwoordiger en achterban.

Er zijn door de deelnemers geen spontane verhalen verteld over je goed/slecht vertegenwoordigd voelen in de zin van politieke vertegenwoordiging.

Politieke vertegenwoordiging: verschil tussen emotie en ratio

Het onderwerp politieke vertegenwoordiging is een stuk negatiever geladen. Emotioneel sluit politieke vertegenwoordiging niet direct aan bij wat men zelf goede vertegenwoordiging vindt. Rationeel weet een deel van de deelnemers dat onderhandelen en inleveren op beloften/wensen/zaken hoort bij politieke vertegenwoordiging in een meerpartijstelsel en coalitievorming. Maar emotioneel voelt men zich vaak niet goed vertegenwoordigd als belangrijke zaken in onderhandelingen verloren gaan.

Je optimaal vertegenwoordigd voelen vanuit je eigen perspectief is namelijk:

- Je gekend voelen, oprechte betrokkenheid, aansluiting (deelnemers ervaren nu juist een kloof).
- Dat je belangen behartigd worden (en dat je dat merkt, bijvoorbeeld doordat je er in positieve zin op vooruitgaat, zeker niet inlevert).
- Een sterke aansluiting/match vertegenwoordiger en vertegenwoordigde (identificatie).

Op aspecten die men verbindt met je goed vertegenwoordigd *voelen* kan het scheef gaan:

- Identificatie: men ervaart een kloof die tussen politiek (politici en belangenbehartiging) en burgers: ze kunnen zich niet geloofwaardig in mij inleven en zijn er niet voor mij.
- Niet nakomen van beloften.
- Output: Er gebeurt weinig en wat er gebeurt is veelal niet wat je wilt.

Stemmen en niet-stemmen

Het stemrecht hebben wordt unaniem ervaren als een groot goed (door iedereen, ook de niet-stemmers). Stemmen betreft een recht is de mening. Niet gaan stemmen wordt echter niet gezien als een ernstig probleem. Wel of niet stemmen betreft je eigen keuze en verantwoordelijkheid. Invoering van een opkomstplicht wordt sterk afgewezen: dit druist in tegen vrijheid.

Belangrijke redenen om niet te stemmen zijn:

- Niet weten waarop.
- Angst om op de verkeerde partij te stemmen.
- Grote kloof die men ervaart met de politiek/politici.
- Geen geloof dat je stem wat uitmaakt, uithaalt.
- Geen urgentie: het gaat goed met Nederland.

Thema's van de staatscommissie parlementair stelsel

De deelnemers met een migratieachtergrond lijken zich nog iets minder goed vertegenwoordigd te voelen dan het algemeen publiek dat in het eerdere onderzoek is betrokken. Uit het onderzoek komt naar voren dat dit te maken heeft met de (relatief grote) kloof die zij ervaren ten opzichte van de politiek. Dit geldt het sterkst voor de lageropgeleide deelnemers. In de beleving van de groepen zijn er als het ware twee werelden. Die van henzelf, waar je keihard moet werken en je het financieel moeilijk hebt, en de kansen (ten opzichte van autochtonen) niet altijd gelijk zijn. En die van de politici, die niet meer in contact staan met het gewone volk (veel verdienen, qua taalgebruik niet aansluiten, en ook de harde werkelijkheid van het volk uit het oog zijn verloren of überhaupt nooit hebben gekend).

Kwantitatief onderzoek zou mogelijk meer inzicht kunnen geven in hoeverre de afstand die men ervaart groter is vanwege de migratieachtergrond van de deelnemers.

In overeenstemming met het eerdere onderzoek blijkt dat de meeste deelnemers geen volledig beeld hebben van (en kennis hebben van) hoe het parlementaire stelsel werkt. Zij kunnen de consequenties van alternatieve vormen van staatsinrichting moeilijk overzien. Het gaat dan bijvoorbeeld om vragen als: waarom kan de Tweede Kamer niet

besluiten over alles wat belangrijk is voor burgers, waarom komen mensen met voorkeursstemmen niet per definitie in de Tweede Kamer, waarom een stelsel met veel partijen betekent dat meer geluiden uit de samenleving kunnen worden gehoord, etc. Dit geldt het sterkst voor de groep lageropgeleiden.

Het overheersende gevoel is dat het aantal partijen momenteel te groot is. De versnippering van het politieke landschap wordt ervaren als weinig effectief (niet weten waarop je moet stemmen, te weinig resultaten kunnen boeken, lange kabinetsformatie). Het onderwerp leeft minder sterk dan tijdens het eerdere onderzoek (dat plaatsvond toen de kabinetsformatie nog gaande was). Echter, de behoefte om gehoord te worden is dermate groot dat het merendeel kiest voor het stelsel met veel partijen waarin alle geluiden gehoord worden (ongeacht het gegeven dat ze hierdoor inleveren op overzichtelijkheid of duidelijkheid die samenhangt met een groot aantal partijen).

Dat de Tweede Kamer niet op korte termijn over alle zaken kan beslissen is bij een grote groep deelnemers niet bekend. De heersende opinie is dat de Tweede Kamer belangrijke zaken moet bespreken, ook als zij niet op korte termijn hierover kan beslissen. Immers, de Tweede Kamer moet altijd weten wat er onder de bevolking speelt (in contact met het volk blijven), kan altijd invloed uitoefenen (direct of indirect) en kan op lange termijn bijsturen.

De opinie is dat zetelroof niet mogelijk zou moeten zijn. Primair vertegenwoordigen Kamerleden een partij en zij hebben zich ook aan de partij gecommitteerd. Enkele lageropgeleiden (een minderheid in deze groep) zijn van mening dat mensen die met voorkeursstemmen zijn gekozen hun zetel zouden moeten mogen houden (het betreft dan deelnemers die kiezen voor een persoon).

Een bindend referendum biedt volgens de deelnemers de mogelijkheid om de volksvertegenwoordiging door de politiek te 'corrigeren' door een directe stem. Om die reden vindt men dat de mogelijkheid voor een bindend referendum moet blijven bestaan. Een bindend referendum vereist volgens de deelnemers wel goede, onafhankelijke informatievoorziening over de gevolgen van een ja of nee stem (zodat je een gefundeerde keuze kunt maken).

Al met al blijkt dat een groot deel van de deelnemers zich niet goed vertegenwoordigd *voelt*. Er zijn in de gesprekken weinig betogen naar voren gekomen over gewenste hervormingen van het parlementaire stelsel, die zouden kunnen maken dat men zich beter vertegenwoordigd voelt. Oplossingen worden vooral gezocht in aspecten als het meer waarmaken van verkiezingsbeloften (opkomen voor je achterban, je aan beloften houden), beter luisteren naar het volk, en ook op meer continue basis luisteren, gevoed door *meer continu in contact/verbinding staan met het volk*.

Bijlage I: Gespreksleidraad

ons projectnummer:
5744

Gespreksleidraad

Project:	Representatie en Niet-stemmers
Methode:	focusgroepen
Datum onderzoek:	4 april 2018
Locatie:	Inview, Prins Alexanderplein 30 Rotterdam
Aantal respondenten:	7-8 per groep
Tijdsduur:	2,5 uur per groep

Doel van het onderzoek

Het onderzoek heeft tot doel om inzicht te bieden in hoe burgers (in dit geval met een migratieachtergrond, als aanvulling op eerder onderzoek) aankijken tegen twee hoofdonderwerpen: **Representatie** en **(Niet-)stemmen**.

Centraal staan hierin de vragen:

- Hoe kijken burgers met een migratieachtergrond aan tegen de manier waarop zij worden gepresenteerd in de huidige Nederlandse democratie?
 - Wat is representatie
 - Welke dilemma's spelen er
- Hoe zou die representatie volgens burgers met een migratieachtergrond beter kunnen wat betreft de (parlementaire) democratie?
- Welke betekenis geven zij aan stemmen, in het licht van de representatieve democratie?

De focus/het gewenste perspectief ligt hierbij op:

- Het vraagstuk van representatie (de parlementaire democratie): en niet zozeer op de politiek in het algemeen.
- Wat er beter kan gaan: en niet zozeer op wat er niet goed gaat, laat staan op wat onverbeterlijk is.

Uitleg

Bij kwalitatief onderzoek worden geen 'vragenlijsten' afgenomen, maar wordt een gesprek gevoerd. Dit gesprek heeft een vrij format en zal voor iedere groep anders verlopen. Op deze manier kan het perspectief van de doelgroep het beste uit de verf komen. Het heeft daarom geen zin om 'vragen' te formuleren. Wel heeft het gesprek een 'ruwe structuur'. Deze leidraad is een beschrijving van die structuur met daarbij steeds een korte uitleg en een lijst onderwerpen die aan bod kunnen komen. Vragen dienen als voorbeelden van aspecten die aan bod komen, maar willen geen precisie van vraagstelling weergeven. Achter ieder blok zetten we een indicatieve tijd.

Introductie

10 min

De moderator legt de testsituatie uit:

- welkom;
- doel van het onderzoek: praten over hoe er in onze maatschappij beslissingen worden genomen en of, en hoe, daarbij rekening wordt gehouden met mensen die daar niet bij zijn
- onafhankelijkheid onderzoeker;
- notulist, meekijkers en apparatuur;
- anonimiteit en rapportage;
- geen goede/foute antwoorden;
- tijdsduur gesprek.

De moderator laat iedereen zich voorstellen met voornaam, leeftijd en dagelijkse bezigheden zoals werk en hobby's. Doel: elkaar een beetje leren kennen, het groepsproces op gang brengen.

Vertegenwoordiging van mensen, belangen, ideeën etc.: verhalen 20 min (als warming up)

In deze fase vertellen deelnemers hun verhaal over representatie/ vertegenwoordiging. Het betreft een zo open mogelijke exploratie van aspecten die een rol spelen bij hoe men aankijkt tegen representatie en wat nodig is voor goede representatie. Later in het gesprek wordt hierop waar relevant op teruggegrepen (doorgevraagd en over doorgepraat). We vragen om zo levendig mogelijke verhalen. Elke respondent die een verhaal wil vertellen krijgt de "talking stick" (een opname apparaatje) in handen. De respondenten mogen elkaar niet onderbreken bij hun verhalen of met elkaar in discussie gaan. Een verhaal kan wel een tegenverhaal oproepen, of juist een verhaal met dezelfde strekking. Op deze wijze wordt het onderwerp op een zo natuurlijk mogelijke wijze in kaart gebracht. Niet noodzakelijk alle respondenten delen een verhaal (i.v.m. de beschikbare tijd). Er wordt wel naar gestreefd.

De tekst over vertegenwoordiging wordt voorgelezen:

Onder vertegenwoordiging verstaan we hier het zaken naar voren brengen en bespreken namens een grotere groep. Een vertegenwoordiger kan worden gekozen, maar kan het ook worden door toeval. Vertegenwoordiging kan informeel spelen (iemand neemt het in een discussie of conflict op voor de eigen groep of voor anderen) of als er formeel moet worden besloten of ingesproken voor een grote groep bijvoorbeeld in de ondernemingsraad in een bedrijf, aan de leerlingenraad op een school (we laten het voorbeeld van de politiek in deze fase met opzet weg)

Inbrengen verhalenuitlokker 1 en verhalen verzamelen

Verhalenuitlokker 1 (buiten de politiek): Stel je bent op een verjaardagsfeestje, en het gesprek komt op vertegenwoordiging van mensen, ideeën, opvattingen of belangen. Welke verhalen zou je vertellen als je een verhaal wilt vertellen over situaties waarin je je goed vertegenwoordigd voelde? En welke verhalen als je wilt vertellen over situaties waarin je je juist niet goed of slecht vertegenwoordigd voelde? Verhalen mogen ook gaan over situaties waarin je zelf mensen/ideeën//opvattingen/belangen vertegenwoordigde. (8 min)

Moderator: probeer vooral ook verhalen te krijgen over waar het goed ging!

Focus op Nederlandse parlementaire democratie

De moderator leidt in dat Nederland wordt gekenmerkt door een vertegenwoordigde democratie. Kiezers kiezen hun vertegenwoordiging.

Inbrengen verhalenuitlokker 1 en verhalen verzamelen

Verhalenuitlokker 2: Op het verjaardagsfeestje gaat het gesprek nu over de Nederlandse parlementaire democratie en vertegenwoordiging of representatie. Welke verhalen zou je vertellen als je een verhaal wilt vertellen over situaties waarin je je goed vertegenwoordigd voelde? En welke verhalen als je wilt vertellen over situaties waarin je je juist niet goed of slecht vertegenwoordigd voelde? (12 min)

Plenaire, meer gedetailleerde bespreking van "representatie" 20 min

De moderator kan hier teruggrijpen op enkele verhalen die eerder gedeeld zijn en doorvragen, met focus op verhalen over vertegenwoordiging in de politiek (het democratische stelsel): waarom ging het ergens juist heel goed of heel slecht? Hoe was de interactie tussen de vertegenwoordigers en de vertegenwoordigden, was er bereidheid om de vertegenwoordigers ruimte te geven of juist niet, etc.

Dit gedeelte kort (circa 5-10 minuten)

- Terugblik op de verhalen: wat viel jullie op? Overeenkomsten en verschillen in de verhalen? Wel verhaal sprong eruit?
- Wat zeggen de verhalen over wat er nodig is voor goede vertegenwoordiging?
 - Bijvoorbeeld (als dat ter sprake komt): bij elke beslissing de achterban raadplegen of juist dat zij eigen beslissingen nemen (mandaat krijgen), of moet de vertegenwoordiger lijken op jou, etc.)
- Wat kan er uit jullie verhalen geleerd worden (do's en don'ts, belangrijke voorwaarden, rolverdeling van betrokkenen, etc.) om te komen tot goede vertegenwoordiging?
- Als we kijken naar de verhalen van slechte vertegenwoordiging:
 - Waarom is het hier niet goed?
 - Waar 'wringt' het en waardoor?
 - Welke 'turning points' zijn/waren er? Waar had het een positievere wending kunnen nemen en wat was daarvoor nodig geweest (welke drempels zouden weggenomen moeten worden, welke randvoorwaarden waren er nodig, etc.)?

Dit gedeelte 10-15 minuten

Specifiek voor de politiek (in aanvulling op het voorgaande)

- Door wie voelde je echt vertegenwoordigd, waarom dan)
- Moet een vertegenwoordiging zijn zoals jij, vinden wat jij vindt en dezelfde belangen hebben
- Rol van partijen: voel je je vertegenwoordigd door een individuele politicus of door een partij (in Nederland loopt vertegenwoordiging immers via partijen)
- Vertegenwoordigen Kamerleden vooral de kiezers van de eigen partij, of alle kiezers samen
- Hoeveel vrijheid mag de vertegenwoordiger (gedelegeerde) hebben?
 - Zie je een kamerlid vooral als een gedelegeerde (die zich moet afvragen wat zijn achterban wil voordat hij een stem uitbrengt), of als iemand die een democratisch mandaat heeft gekregen en vooral zijn eigen afwegingen moet maken als hij gaat stemmen)

Al met al, concluderend:

- Wat zijn de sterke punten van de Nederlandse democratie en van vertegenwoordiging in Nederland?
- (alleen als de vergelijking met andere landen is gemaakt):

- Wat gaat hier goed dat elders misschien minder goed gaat
- (wat niet goed gaat en verbeterd moet worden mag ook aan de orde komen, maar belangrijk is steeds dat het gaat om het stelsel van democratie en vertegenwoordiging en niet om de huidige politieke inhoud. Indien het gaat om verbeterpunten aangaande de thema's die later aan bod komen, wordt het door de moderator 'geparkeerd' tot dat moment in het gesprek)

Stemmen en niet-stemmen 20-25 min

Moderator introduceert: Er zijn veel mensen die bij verkiezingen niet naar de stembus gaan. Bij verkiezingen van het Europees parlement blijft zelfs de meerderheid thuis. Er zijn ook mensen die altijd gaan stemmen.

(achtergrond moderator: ook redenen om in andere gevallen niet te stemmen zijn interessant.)

- Inventarisatie stemgedrag:
 - Wie blijft wel eens thuis bij verkiezingen? Bij welke verkiezingen?
 - En wie gaat stemmen? Bij welke verkiezingen? Waarom bij de ene verkiezing wel en bij de andere niet?
- Wat zijn redenen om niet te gaan stemmen? (ook de wel stemmers wordt gevraagd om mee te denken over redenen om niet te gaan stemmen)
- Wat zijn redenen om wel te gaan stemmen? (ook de niet-stemmers wordt gevraagd om mee te denken over redenen om wel te gaan stemmen)
- Hoe kan de opkomst verbeterd worden? Wat zou daarvoor anders moeten aan de manier waarop de partijen Nederlanders of hun achterban vertegenwoordigen?
- Hoe "erg" is het eigenlijk als mensen niet stemmen? Waarom? (spontane antwoorden! Bijvoorbeeld, als een groot deel niet gaat stemmen dan wordt het hele idee van vertegenwoordigde democratie ondergraven, of: als je niet stemt mag je ook niet klagen, etc.)
- Maakt het daarbij nog uit of het tweede kamer verkiezingen/landelijke verkiezingen zijn of gemeenteraadsverkiezingen of verkiezingen voor het Europees Parlement zijn?
- Is het wenselijk om niet-stemmers te stimuleren om toch te gaan stemmen? Waarom wel of niet?
- Hoe zouden niet-stemmers gestimuleerd kunnen worden om te gaan stemmen?
- Is het een goed/slecht idee om een opkomstplicht in te voeren?

Bespreking van 4 thema's

60-65 minuten

Moderator leidt in: de resterende tijd gaan we verder praten over de Nederlandse democratie en vooral over hoe de volksvertegenwoordiging verbeterd kan worden. Er is een commissie, de staatscommissie, die zich hiermee bezig houdt. Deze commissie heeft een aantal onderwerpen, waarover ze jullie willen vragen om mee te denken. Zij willen leren van jullie gevoelens, meningen, ideeën en wensen. Zodat zij straks de goede richting in kunnen slaan. Ze willen begrijpen wat jullie (de burgers/kiezers) willen en waarom jullie dat willen. (Moderator: spreek respondenten aan op hun natuurlijke hulpbereidheid en verantwoordelijkheidsbesef).

Moderator: de thema's en de volgorde waarin ze besproken worden verschilt per groep. In 60 minuten worden 4 thema's besproken. Wanneer een thema is uitgeput (of wanneer circa 15 minuten verstreken zijn), wordt een nieuw thema geïntroduceerd. Waar relevant kan teruggesproken worden op verhalen uit de eerste onderdelen. In de volgorde waarin de thema's besproken worden wordt gerouleerd.

De volgende verdeling van thema's over de groepen:

Thema	Groep lageropgeleiden	Groep hogeropgeleiden
1) Machtsvorming	Als 3 ^e	Als 1 ^e
2) Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer	Als 4 ^e	Als 2 ^e
3) Politieke partijen	Als 2 ^e	Als 4 ^e
4) Directe democratie en referenda	Als 1 ^e	Als 3 ^e
5) Parlement en Rechterlijke macht	Wordt niet besproken	Wordt niet besproken

Thema 1: machtsvorming

Achtergrond voor moderator. Bij een stelsel met evenredige vertegenwoordiging (stelsel A) is er veel diversiteit en worden alle geluiden in Nederland vertegenwoordigd: de geluiden waar veel op gestemd is hebben dan evenredig veel zetels, de geluiden waar minder op gestemd is hebben evenredig minder zetels). Bij dit stelsel kan coalitievorming lang duren. En heb je als kiezer beperkte invloed op de samenstelling van de regering: Je stemt bij verkiezingen op een partij en daarna heb je geen invloed meer op de samenstelling van de regering.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

Kiesstelsel A. 1. Er zijn veel partijen 2. Alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is ingewikkeld en onvoorspelbaar	veel meer voorstander van A ☐	iets meer voorstander van A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer voorstander van B ☐	veel meer voorstander van B ☐	Kiesstelsel B. 1. Er zijn weinig partijen 2. Niet alle geluiden uit de samenleving worden in de Tweede Kamer gehoord 3. De kabinetsformatie is simpeler en voorspelbaarder. Op de avond van de verkiezingen is duidelijk wie de regering gaat vormen
--	---	---	---	---	---	---

Plenaire bespreking van de reacties

- Toelichting keuze per respondent en spontane reacties
- Waarom vooral voorstander van kiesstelsel A (zoals wij dat in Nederland kennen)
- Waarom vooral voorstander van kiesstelsel B
- Wat zijn de voor- en nadelen van beide systemen voor jullie?
- Wat zou elk systeem betekenen voor de mate waarin je je goed vertegenwoordigt voelt?
- En hoe zou elk systeem van invloed zijn op je geneigdheid om te gaan stemmen?
- In hoeverre vind je het belangrijk om op het moment dat je gaat stemmen al te weten wat de samenstelling van het kabinet wordt bij verschillende uitslagen?
- In hoeverre is het belangrijk dat alle geluiden (ook die van relatief kleine partijen, waar een klein aantal mensen op heeft gestemd) vertegenwoordigd zijn in het parlement (diversiteit binnen het parlement)?
- Nu is het zo dat je bij verkiezingen stemt op een partij, en daarna heb je geen invloed meer op de samenstelling van de regering: wat vind je daarvan?

Optioneel

- (Moderator: alleen als de groep het makkelijk aan kan, zeker niet gaan uitleggen als dat veel moeite kost en afvallers gaat opleveren) Stembusakkoorden zouden kiezers meer invloed kunnen geven op vorming van de regering (partijen geven dan vóór de verkiezingen al aan met welke andere partijen ze in zee willen gaan. Kiezers kunnen gericht kiezen uit blokken partijen):
 - Spontane reacties
 - Goed idee?
 - Geloofwaardigheid: zou je het geloven als partijen een stembusakkoord zouden afsluiten?
- (Moderator: dit gaat over een heel andere manier van invloed hebben op de regeringsmacht, namelijk voor niet-coalitiepartijen. Alleen als dit een interessant extraatje is, zeker niet het thema mee gaan verlengen als de groep een beetje klaar is met het thema). Meer invloed voor de Tweede Kamer zou kiezers meer invloed kunnen geven op de vorming van de regering. Bijvoorbeeld door een minderheidskabinet in te stellen. Zo'n coalitie heeft geen meerderheid in de Tweede Kamer waardoor ze over elk onderwerp met de Tweede Kamer in gesprek moet. Niet alles kan meer dichtgetimmerd worden in regeerakkoorden:
 - Spontane reacties
 - Goed idee?

Thema 2: Waarover moet het gaan in de Tweede Kamer / het parlement

Achtergrond voor de moderator: Veel dingen zijn niet meer de (primaire) verantwoordelijkheid van de Tweede Kamer. Bijvoorbeeld vanwege overdracht van verantwoordelijkheden vanuit de nationale politiek:

- Naar boven (EU gaat erover)
- Neer beneden, gedecentraliseerd (gemeenten gaan er nu over)
- Naar buiten (privatisering, afstoten van overheidstaken)

Een klacht is dat – vooral bij incidenten – de Tweede Kamer nog wel vaak over die onderwerpen praat en er vervolgens weinig mee doet – want ze gaat er niet meer over. Bij decentralisatie bijvoorbeeld blijft de Tweede Kamer wel verantwoordelijk voor de verdeling van taken en geld over gemeenten en dat dingen niet structureel verkeerd gaan. Maar veder moet ze maar accepteren dat gemeenten dingen doen waar veel kritiek op is.

De vraag is in hoeverre de Tweede Kamer toch moet praten over die kritiek, ook al kan ze er (in elk geval op korte termijn) niets aan veranderen.

Vindt men het de taak van de Tweede Kamer dat alles wat er volgens burgers toe doet wordt gesproken (de Tweede Kamer met als functie de nationale discussietafel, de Tweede Kamer moet het signaleren als er iets mis is en zorgen voor nieuwe wetgeving of de regering vragen om meer geld voor het betreffende terrein), of moet ze dit niet allemaal bespreken en effectief zijn in die zin dat ze zich dan beperkt tot haar kerntaken van waar ze echt over gaat?

Moderator: het kan zijn dat men hier ook begint over de toenemende macht van grote bedrijven, de noodzaak om concurrerend te blijven etc. Dat kan ook aan bod komen. Het accent ligt op het verleggen van de nationale verantwoordelijkheden.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. De Tweede Kamer moet alleen praten over dingen waar ze over kan beslissen	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. De Tweede Kamer moet alles bespreken wat belangrijk is voor burgers
---	--	--	---	--	--	---

- Plenaire bespreking keuzes
- Waar moet de Tweede Kamer zich volgens jullie mee bezig houden?
- In hoeverre moet de Tweede Kamer zich bezighouden met nationale verantwoordelijkheden die:
 - naar boven zijn verlegd (niveau EU)
 - naar beneden zijn verlegd (gedecentraliseerd, gemeenten)
 - naar buiten zijn verlegd (privatisering, afstoting overheidstaken)
- Voor degenen die vinden dat de Tweede Kamer zich wel met (een deel van) deze zaken bezig moet houden: welke zaken, en wat verwacht je dan van de Tweede Kamer (en wat niet)?
- Hoe verhoudt dit zich dan tot het bespreken en beslissen over zaken waar de TK wel primair over gaat (hoeveel % van de tijd mag het bijvoorbeeld gaan over zaken waar de primaire verantwoordelijkheid verlegd is)?

Thema 3: Politieke partijen

Achtergrond voor moderator: Sommige mensen vinden politieke partijen zo cruciaal voor de democratie, dat ze hun positie willen versterken en ze financieel meer willen steunen. Anderen vinden dat partijen te veel macht hebben, vooral in verhouding tot hun Kamerleden (denk aan fractiediscipline) en bij politieke benoemingen.

Zijn politieke partijen inderdaad cruciaal? En los daarvan: zou het op sommige punten niet wat minder 'partijpolitiek' kunnen? Over de rol en functies van partijen is veel discussie: ze zouden hun functies niet meer vervullen en gevestigde partijen zouden een 'kartel' vormen en het openbaar bestuur in hun greep hebben.).

We willen ons vooral richten op de positie van partijen: moet die sterker of mag het ook wel wat minder? *Focus op de rol van partijen bij de selectie en organisatie van volksvertegenwoordigers. (dat er bij allerlei benoemingen in het openbaar bestuur (burgemeesters, Commissaris van de Koning, etc.) naar partij gekeken wordt is wel interessant, maar minder belangrijk*

Individueel schriftelijk

Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. Politieke partijen moeten meer te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het moeilijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden hun zetel af te nemen als ze uit hun partijfractie stappen of gezet worden	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Politieke partijen moeten minder te zeggen hebben over wie er in de Tweede Kamer zitten. Dat kan door 1. het makkelijker te maken om politici met voorkeurstemmen in de Kamer te kiezen 2. Kamerleden meer ondersteuning te geven om onafhankelijk van partijfracties hun werk te doen
---	---	---	---	---	---	--

Plenaire bespreking keuzes

- Welk gevoel hebben jullie bij politieke partijen?
- Hebben politieke partijen te veel macht/invloed? Waarom en in welk opzicht dan?
 - Bijvoorbeeld: vindt men dat politieke partijen nu te veel invloed hebben op de selectie van volksvertegenwoordigers [en de benoeming op topposities in het openbaar bestuur].

Optioneel (als voorgaande punt interessante gedachteswisselingen oproept dan blijven we praten de rol van de politieke partijen in de volksvertegenwoordiging):

- Hebben politieke partijen juist meer invloed/macht nodig? Waarom en in welk opzicht dan?
- Politieke benoemingen (moeten burgemeesters, commissaris van de Koning etc.) lid zijn van een politieke partij?
 - Spontane reacties
 - Waarom wel
 - Waarom niet
 - Randvoorwaarden
- Als Tweede Kamerleden uit hun partij stappen: moeten ze dan hun zetel teruggeven en mogen ze dan niet in de Tweede Kamer blijven zitten? Of vind je dat dat juist wel mag? Waarom wel of niet?

Thema 4: Directe democratie en referenda

Achtergrond moderator: inzicht is nodig in of men vindt dat de representatieve democratie zou moeten worden aangevuld met meer vormen van directe democratie zoals referenda, of dat men het niet nodig vindt dat burgers meer directe zeggenschap krijgen.

Individueel schriftelijk: Voordat we over dit onderwerp gaan praten, willen we je vragen om op dit papiertje (moderator deelt uit) een keuze te maken. Die keuze maak je eerst voor jezelf, zodat jullie elkaar niet in een te vroeg stadium beïnvloeden. Daarna praten we er gezamenlijk nog even over door.

A. De Tweede Kamer moet altijd het laatste woord hebben en referenda kunnen hoogstens raadgevend zijn	veel meer eens met A ☐	iets meer eens met A ☐	kan niet kiezen ☐	iets meer eens met B ☐	veel meer eens met B ☐	B. Het moet mogelijk zijn beslissingen van de Tweede Kamer terug te draaien met een correctief referendum
--	---	---	---	---	---	--

- Plenaire bespreking keuzes
- Hoe staat men tegenover meer directe democratie (zelf mee praten of mee beslissen):
 - Spontaan
 - Gevoelens hierbij
 - Voor- en nadelen
 - In hoeverre is dat nodig, met het oog op de mate waarin je jezelf goed vertegenwoordigd voelt?
 - Bepaalde onderwerpen wel en andere niet?
 - Hoe zou dat dan moeten: correctief, raadplegend, volksinitiatief?
 - In plaats van representatieve democratie of aanvullend?
 - Zijn andere aanvullingen op representatieve democratie wenselijk of beter?
 - Wat zijn redenen om juist geen directe democratie te willen/stimuleren?

Moderator: De hoofdvraag mag blijven waar de uiteindelijke beslissing ligt:

- Uiteindelijke beslissing altijd bij de volksvertegenwoordiging (situatie A), of zijn er situaties waarin compromissen in parlement overruled mogen worden door een referendumuitslag?

Staatscommissie

10 min

Moderator vertelt: het onderzoek wordt mede gedaan voor de (al genoemde) staatscommissie, die in opdracht van de regering het parlementaire stelsel onder de loep neemt. Zij kijken hoe het Nederlandse parlement nu werkt en wat er beter kan om beter aan te sluiten bij maatschappelijke ontwikkelingen: zoals dat burgers meer inspraak willen, de versnippering van het politieke landschap, en de opkomst van sociale media.

- Spontane reacties op dat er zo'n commissie is (draagvlak)

Wellicht komt iemand van de commissie zich voorstellen in de onderzoeksruijme (we willen voorstellen om dit te doen nadat draagvlak voor commissie is nagegaan)

- Boodschap voor de commissie (per respondent): wat zou je aan de commissie willen meegeven: Indien de tijd het toelaat: individueel opschrijven. Anders: gewoon hardop zeggen

- Wat is het afsluitende oordeel over representatie en hoe dat in Nederland is vormgegeven en werkt:
 - Spontaan
 - Wat gaat goed of goed genoeg
 - Wat kan/moet beter? Hoe dan? Wat is daarbij het belangrijkste?
- Hoe vinden jullie het dat dit soort groepsgesprekken worden gehouden?
- Hoe was het om hierover te praten (leuk, moeilijk, interessant, zinvol, etc.)
- Zijn er dingen die belangrijker zijn om te bespreken?

Afsluiting en dank

- Aanvullende vragen uit meekijkkamer
- Dank

Bijlage II: De verhalen

Groep lageropgeleide burgers met een migratieachtergrond vertegenwoordiging algemeen

Titel: Personeelsvertegenwoordiging

2: Volgens mij heb ik het juiste voorbeeld. Toen ik nog werkte was ik ondernemingsraad lid bij een groot bedrijf. Een bedrijf met 2000 man. Ik was gekozen als ondernemingsraad lid en dan vertegenwoordig je toch een hele groep mensen, ja met zijn vijftien dan. (moderator: kun jij iets vertellen over een situatie waarin je het gevoel had van nou ik ben nu echt goed die groep aan het vertegenwoordigen?) Om de 2 maanden vergaderen we met de directie zelf. En dan vraag ik een x aantal medewerkers of ze iets hebben wat ik naar voren kan brengen. Voor sommige gevallen vormt dat dan weer een hele discussie met de directie en de andere groep ondernemingsraadleden. In die 16 jaar dat ik het gedaan heb vind ik wel dat het heel positief was verlopen. (moderator: je ging dan ook aan je achterban eigenlijk vragen van wat vinden jullie belangrijk dat ik ga bespreken?) Ja, dat doe ik altijd ja.

Titel: Stem van de vrouwen

7: Nou ik heb vrijwilligerswerk gedaan en daar zat ik bij een vrouwenvereniging. Het was in het belang van de vrouwen om ze ook weer zelfstandig in de maatschappij te kunnen voortbewegen. En daarin werd ik ook gekozen om allerlei activiteiten met ze uit te voeren. Ja dat was geweldig wel. Je merkt ook heel duidelijk dat zij dan steeds je vertrouwde. Je werd zo in vertrouwen genomen dat ze dan automatisch alles gingen aannemen van wat je dan voorstelde en wat je dan ook vertelde. Dus dat was gewoon een geweldige ervaring. En daardoor kreeg je ook meer zin. (moderator: want je werd gemotiveerd en je kreeg dat vertrouwen ook van die mensen?) Ja. (moderator: wie hadden jou gekozen om die activiteiten uit te voeren met hun?) De vrouwen onderling. Van mezelf had ik zoiets van ja ach...weet je. Maar dan kreeg je complimenten van ze te horen. Dan kreeg je van; je komt zo goed voor ons op of je bent zo spontaan en je neemt zoveel initiatief dus dat kan je wel en dan werd ik naar voren geduwd. En dan werd ik echt naar voren geduwd. Ik heb zelfs, het was in een wijk en het was een vereniging van wijkbewoners, een avond, dat ik ze dan ook moest vertegenwoordigen en dan vertellen wat er allemaal daar zich afspeelden. Dus voor al die wijkbewoners, het was 200 man denk ik, heb ik even een speech gevoerd. Het was de eerste keer en wel een geweldige ervaring.

Titel: Hulp in nood

1. Ik heb 13 jaar lang als ouderconsulent gewerkt. Dat is, je bent een brug tussen de ouders en de school, daar vertegenwoordig je ook ouders en ook de belangen van de school natuurlijk. Het was heel erg leuk werk, ik heb het echt met plezier gedaan. Maar op den duur viel het toch wel tegen want je kan het niet iedereen naar zijn zin maken. De laatste tijd kreeg ik daar heel veel moeite mee.

(moderator: dat je het niet iedereen naar de zin kan maken?) Ja, dat maakte mijn werk niet leuk meer. Want hoe meer je ook toegeeft, hoe meer mensen het willen en dan wil je ook iedereen goed houden. Na een tijdje dacht ik, nou hier moet ik mee stoppen, dus dat heb ik ook gedaan. Na 13 jaar ben ik gestopt. (moderator: hoe ging je ermee om dat je het niet iedereen naar zijn zin kon maken?) Ik maakte mezelf heel erg druk. Ik werd er zelf heel erg verdrietig van. Ik liet mezelf gewoon ook teveel gebruiken. Van; laat mijn belangen maar, eerst hun belangen enzo. Eigenlijk iedereen om me heen. Ook op mijn werk enzo. Iedereen blij maken maar je wordt er zelf op den duur verdrietig van. En waardering, je doet zoveel, dat zat mij ook heel erg dwars. Ik was dan meer met al die belangen bezig dan met mezelf en de waardering was niet veel. Oké op dat moment misschien wel maar daarna was er weinig. (moderator: nu is er iemand die verteld, nou die N. heeft het echt heel goed gedaan). Dat kreeg ik wel heel veel maar ik zat meer met die negatieve dingen. (moderator: wat voor dingen zijn er dan nodig om ouders goed te vertegenwoordigen naar zo'n school? Wat voor capaciteiten moet je hebben?) Je moet ook heel veel weten van de cultuur van de ouders. Je moet wel meer naar de mensen luisteren. Eerst luisteren van, wie ze zijn en dan pas kan je ook een oordeel trekken. Maar nu wordt iedereen over één kam geschoren. Je moet weten wat er eigenlijk speelt, waarom gaan sommige dingen mis ofzo, wat zit erachter. Ik deed dat meer, ook tegenover mijn collega's. Als ik weet, ja maar zij heeft zo gereageerd, maar zo zit het niet want dit en dit zit erachter. Ik heb wel hele leuke dingen gedaan maar ik werd er wel moe van.

Titel: Je eigen weg naar geluk

4: Ik wil wel iets zeggen. Ik heb door negatieve ervaringen, van psychische klachten, heb ik geleerd om die klachten die ik heb in te zetten voor hulp. Zo heb ik weleens een herstelgroep geleid. Eigenlijk behartig je de belangen dan van mensen met psychische klachten. Eigenlijk heb ik ze gewoon geleerd wat ik heb geleerd zeg maar. En dat vind ik één van de mooiste dingen. Ik weet niet of het mag, maar ik schrijf ook dingen op zelf, omdat ik vind dat je van de mensen om je heen heel veel kan leren. Dus als sommige mensen zeggen wat me raakt ofzo of waar ik wat aan heb dan..

(moderator: je zegt eigenlijk, ik heb zelf psychische klachten gehad en ik was daardoor een soort ervaringsdeskundige en dat heb ik aan anderen meegegeven en op die manier heb ik ook hun belangen behartigd? En dat kon je goed omdat je? Omdat ik zelf daar zat. Wat ik denk, je kan heel veel uit boeken leren, maar als je niet gevoeld hebt wat je voelt dan kan je niet meeleven. Dat is ook soms heel vervelend want daardoor voel je heel veel dingen wat mensen zeggen, zeg maar. Ik leer mezelf nu om daarmee om te gaan.

Titel: Verlaten ideeën

3: Ik heb een soort combinatie van die verhalen. Het zijn meer wensen van collega's die hun ideeën naar voren brengen. Het is niet echt een groepsleider, dan zeggen ze; doe jij het omdat jij meer ervaring hebt. Dan ga je het naar voren brengen. Dan ben je afhankelijk van hogeren die daar een stokje voor steken van; financieel is het niet haalbaar of de dienst laat het niet toe.

(moderator: wat voor vaardigheden had je dan nodig om de wensen van de anderen goed naar voren te brengen?) Jaren ervaring met de apparatuur waarmee we werken, dat kon ik heel goed, besturen, bedienen en uitleggen. En als collega's ermee kwamen dan gingen we het samen uitwerken totdat je een product hebt. Dan breng je het naar voren, dat is in het algemeen belang van het bedrijf en misschien af en toe in het belang van bepaalde collega's om zich verder te ontwikkelen, maar daar kwam een kostenplaatje bij kijken. En dat vind ik wel jammer. Het is een beetje demotiverend om verder met zoiets te gaan dan.

Groep lageropgeleide burgers met een migratieachtergrond vertegenwoordiging in de politiek

Titel: LSD: Luisteren, samenvatten, doorvragen

4: Maar ze kennen je helemaal niet zeg maar. Dus ik merk soms daar wel weerstand in bij mezelf. Omdat er regeltjes voor regeltjes, voor doelen, groepen, in plaats van voor personen. En je kan een doelgroep zijn...(moderator: hebben we het over de zorg?) Nee gewoon over algemeen qua vertegenwoordiging. Je kan niet iedereen individueel vertegenwoordigen, dat begrijp ik. Maar alle wetjes en regeltjes zorgen ervoor dat mensen geen mensen meer zijn, maar van oh jij valt daarin dus jij krijgt dat en jij hebt daar recht op en jij verdient 50 euro meer dus jij hebt geen recht meer op het jeugdgoed...Dat soort domme dingen gewoon vind ik. (moderator: jij zegt; ze kennen mij als individu eigenlijk niet en ze delen mensen in, in groepen en in criteria waaraan je niet aan voldoet. Bedoel je dat?) Ja, er zijn zoveel richtlijnen dat je zeg maar heel snel buiten dingen valt waardoor je dus eigenlijk soms niet geholpen kan worden of wat je nodig hebt. LSD: Luisteren, samenvatten, doorvragen. Dat dat veel meer zou moeten gebeuren in plaats van; dit is zo, zwart wit. Je woont in die gemeente dus daar moet je zijn. Minder zwart wit, minder star, ja.

Titel: Hypocriet

5: Mensen van de politiek ofzo komen aan tafel bij een praatprogramma. Ze kunnen een hoop dingen zeggen. Als er dan verkiezingen zijn hebben ze ineens een hoop te zeggen. Om goed voor de dag te komen zeggen ze, we gaan dit doen, we gaan dat doen en dan wanneer de verkiezingen afgelopen zijn draaien ze alles terug. Het is net alsof je een klein kind gaat beloven van hier heb je een snoepje, ik ga je lokken met een snoepje en uiteindelijk doe je me iets aan bij wijze van spreken. (moderator: wanneer voelde jij je goed vertegenwoordigd? Toen je bijvoorbeeld zo iemand in een praatprogramma zag?) Ik irriteer me heel veel eigenlijk. Ik zit weleens te kijken naar Pauw of wat dan ook. Dan ga je je gewoon irriteren. Als ik ze hoor praten, tien minuten hou ik het vol en dan zet ik het uit. Ze praten heel langdradig. Uiteindelijk, als ze bijvoorbeeld met een burger in gesprek gaan, of een burger heeft wat te vertellen, willen ze toch nooit luisteren. Ze luisteren niet, ze praten er gewoon overheen. En dat zijn dingen die mij irriteren. Ik heb zoiets, ze willen laten zien... stel je voor de SP bijvoorbeeld vertegenwoordigen zogenaamd de mensen die het wat minder hebben ofzo of de PVDA ofzo. Dan komen ze aan tafel en dan zit er een normale burger ofzo aan tafel, die wil in discussie gaan, maar die persoon van de politiek heeft zoiets van; jij bent maar een burger, ik heb wat te zeggen jij moet gewoon verder je mond houden. Want ze praten eroverheen en dat irriteert mij.

Negen van de tien keer zitten ze te vergaderen in de politiek in Den Haag, ik weet niet wat ze daar verder doen? Koffie drinken op kosten van ons allemaal hier? Wij werken er allemaal hard voor. Mensen zeggen van, je moet stemmen. Ik heb daar op werk weleens discussie over of een gesprek van, waar ga je op stemmen, welke voor standpunten moet je aannemen, voor wat voor partij dan? De meeste mensen denken ook zo. De

mensen die het vaak beter hebben die zeggen meestal, ja je moet stemmen want dit en dat. Maar dat zijn de mensen die kunnen makkelijk praten, die hebben altijd geld, als je veel geld hebt kun je altijd makkelijk praten. Maar het zijn altijd de mensen die het minder hebben die altijd daarvan de pineut zijn. Als er iets moet gebeuren, een verandering in Nederland ofzo, wie gaat er uiteindelijk voor betalen? Stel ze willen heel Rotterdam Oost hier aanpakken met dingen vernieuwen. Nou wie gaat daarvoor betalen? Wij moeten daarvoor betalen uiteindelijk, meer gemeentebelasting betalen. En dan had je ook het verteld van, het is heel moeilijk om te bepalen waar je op wil stemmen.

Titel: Leugenaars

5: Ze laten altijd zien op tv, komen ze weer van dit voorleggen, dit voorleggen. Bijvoorbeeld een tijdje terug kwamen ze met dat zorgstelsel van; we willen het eigen risico weghalen want het is anders een aanslag op je eigen gezondheid. Dat was al twee jaar geleden, er is nou nog niks gebeurd en er gaat ook niks gebeuren want uiteindelijk...De tijden dat het zorgstelsel er nog niet was toen was alles veel beter dan nu. Door dat soort dingen zijn allemaal studenten en mensen in de problemen gekomen, maar daarom zeg ik, wie vertegenwoordigen hun dan? Het interesseert ze niet, het is gewoon hun eigen portemonnee. Ik denk dat driekwart van Nederland zo denkt. Behalve de mensen die het wat beter hebben dan. Maar driekwart van de mensen denkt gewoon zo van geen vertrouwen meer in de politiek. (moderator: je voelt je in de steek gelaten eigenlijk. Het gaat erom word jij nou goed vertegenwoordigd in onze democratie?) Wat is goed vertegenwoordigd? Je gaat mensen in een bepaalde categorie plaatsen of in een hokje plaatsen van jij bent zo en zo, maar dat kan eigenlijk helemaal niet.

Titel: Valse informatie/valse hoop

6: Nou eerlijk gezegd heb ik dat zelf nooit echt gemerkt. Wat hij zegt, ze beloven heel veel en uiteindelijk zie je er niets van terug. Ik heb nooit echt iets gehad van nu zie ik eens iets terug. Dat is wel volgens mij twee jaar geleden geweest; studiefinanciering gaat omhoog, nou met 50 cent, daar koop ik net een kauwgumpje voor. Dus ik heb zelf nooit echt iets gemerkt. Het kan ook een beetje aan mijn leeftijd liggen omdat ik wat jonger ben, ik heb natuurlijk wat minder vaste lasten. Dus dan merk ik daar misschien niet zo heel veel van. Als student merk ik daar helemaal niks van. (moderator: wat is er nou voor nodig..Heb je een keer meegemaakt, bijvoorbeeld in de politiek dat je dacht, die vertegenwoordigt mij goed, wat ik denk of voel. Even los van wat er uiteindelijk van terecht is gekomen?) Dat heb ik weleens gehad. Uiteindelijk zeggen ze van alles, dan trap ik daarin, dus stem ik op ze. Ik heb vorig jaar gestemd op D66 geloof ik, omdat dat heel voordelig was voor studenten. Dus ik denk van yes, volgend jaar minder betalen, meer geld overhouden, meer leuke dingen doen. Tot op de dag van vandaag nog niks gemerkt. Nou weet ik ook wel, zo'n plan, als je ja zegt dat het niet meteen de volgende dag is uitgevoerd. Maar nu hoor ik er niemand meer over praten, het is gewoon alsof het vergeten is. Het kan ook aan mij liggen dat ik de politiek niet goed genoeg volg maar ja, ik hoor er niks meer over.

Titel: Femke Halsema

4: Ik was toen best wel op Twitter, niet op dingen van politiek ofzo. Maar ik volgde Femke Halsema zelfs op Twitter zo interessant vond ik haar om te zien wat ze allemaal te zeggen had. En ineens ging ze wat anders doen voordat we konden stemmen! Daar komt niet echt uitleg ofzo over, nee ze gaat gewoon wat anders doen. Ik heb er niet echt veel informatie over. Ik heb niet meer op die partij gestemd want er kwam toen een andere dame voor in de plaats, ik weet even de naam niet meer. Hoe zij allemaal bracht dacht ik....nou....

Geen titel

7: Ik vond haar echt top (Femke Halsema). Ze is op het goede moment uitgestapt. Mensen waren niet serieus, iedereen zei maar wat, wat ik van toen kan herinneren en zij werd niet serieus genomen. (moderator: had jij het gevoel dat zij een goede vertegenwoordiger was?) Ja dat gevoel had ik toen wel. Zij kwam heel oprecht en eerlijk over en met de feiten. Bij die anderen merkte je wel, ze waren er helemaal op voorbereid wat ze moesten zeggen, hebben ze helemaal van die blaadjes allemaal doorgelezen en doorgenomen.

Groep hogeropgeleide burgers met een migratieachtergrond vertegenwoordiging algemeen

Titel: Verbetering van pedagogische sfeer

4: Een paar jaar geleden werkte ik bij een kinderopvang. Daar werkte een locatiemanager en op dat moment ging het niet zo goed tussen de pedagogische medewerkers en de locatiemanager. Ik werkte daar ook vanuit mijn studie. Op een gegeven moment heb ik zelf bedacht dat ik een opdracht zou doen om die pedagogische sfeer te verbeteren. Daarbij ben ik om tafel gaan zitten met die locatiemanager. Heb ik aangekaart wat er eigenlijk speelde. Heb ik met elke medewerker een gesprek gevoerd, een interview afgenomen, om te zorgen dat die pedagogische sfeer toch verbeterd zou worden want dat ging ten koste van de kinderen die daar dus op school zaten. Uiteindelijk duurde het traject best wel lang, een paar maanden. Op een gegeven moment is er wel uitgekomen dat zij zich zou aanpassen aan de medewerkers en niet een hiërarchie zou creëren tussen de medewerkers. (moderator: wat maakte nou dat jij daar goed vertegenwoordigd hebt?) Ik denk vooral begrip, een luisterend oor. Ik kon me enigszins ook wel vinden in wat ze aangaven. Maar ik begreep de locatiemanager ook wel, want er moet een bepaald soort hiërarchie zijn. Ik denk het belangrijkste toch wel echt een luisterend oor en dat je een leeg blad hebt. Dat je eigenlijk het gesprek niet al van te voren bevooroordeeld in gaat en van beide kanten gewoon begrip toont.

Titel: Voorzitter

2: Ik ben de voorzitter van onze vereniging; vereniging van huiseigenaren. We zijn met 35. Ik ben de voorzitter ervan en ook vertrouwelijk persoon van die vereniging. Dus als mensen problemen hebben, wat dan ook, komen ze bij mij terecht. Meestal ben ik behulpzaam of wijs ik aan waar hulp mogelijk is. En ik doe algemene dingen wat in een vereniging moet gebeuren, dus een beetje schilderwerk, onderhoud dingen. (moderator: wat maakt jou een goede vertegenwoordiger van de bewoners?) Vertrouwen en toch de goede weg laten zien. Ze kiezen me elk jaar, het is altijdAls ze hulp nodig hebben of wat dan ook, dat ik altijd de goede weg aanwijs op één of andere manier. Ze willen elk jaar mij hebben.

Titel: Vertegenwoordiging is heel belangrijk

3: Het is alweer een tijd geleden, maar ik ben eigenlijk in een hele chaotische periode van een vrouwenvereniging als voorzitter naar voren gekomen, dat was ik helemaal niet van plan. Dat was een vrouwenvereniging waar met name veel allochtone vrouwen inzaten. Daar was heel veel onrust want zij hadden veel te maken met de gemeente. Ze waren afhankelijk van een bepaalde subsidie om een locatie overeind te blijven houden. Waar die vrouwen tegenaan liepen was een taalbarrière, maar zij hadden wel een heel duidelijk doel; wij willen voortbestaan. Vanaf de zijlijn vond ik het zo belangrijk dat zij zich gehoord voelden dus ben ik een bemiddelende rol gaan spelen. Die vrouwen die zagen wel dat ik dat blijkbaar wel kon verwoorden. Dat heeft heel mooi uitgepakt omdat zij uiteindelijk wel serieus werden genomen. Dus toen merkte ik hoe belangrijk het is dat

bepaalde groepen vertegenwoordigd blijven omdat een taalbarrière echt ervoor kan zorgen dat een groep niet serieus genomen kan worden. Ze bestaan nog voor zover ik weet. Ik heb er verder nu niet meer mee te maken, maar het is ook alweer een aantal jaar geleden.

Titel: Cultuurverandering binnen een onderneming

5: Dertien jaar geleden wisselde ik van werkgever. Bij de nieuwe werkgever was ik benieuwd hoe de structuur, de cultuur en de hiërarchie eruit ziet. De hiërarchie weet je enigszins hoe die eruit ziet, maar ik was benieuwd. Het was een nieuwe afdeling die was opgericht, eigenlijk een nieuw kantoor. Toen heb ik me eerst opgegeven voor de tijdelijke ondernemingsraad, dat heeft maanden geduurd. En daarna had je de verkiezingen voor de ondernemingsraad, toen had ik me ook verkiesbaar gesteld. Ik ben toen verkozen, toen heb ik ook van te voren gezegd dat ik slechts drie jaar in die ondernemingsraad wilde zitten omdat ik de structuur, cultuur en hiërarchie van het bedrijf wilde leren kennen en dat is wel gelukt. (moderator: waarom ben jij gekozen? Wat maakte jou tot een goede vertegenwoordiger voor hun?) We gingen van het ene ministerie naar het andere ministerie en we werden samengevoegd met andere mensen. Dus de mensen van het oude ministerie die met me meegingen, daarvan heb ik er een aantal kunnen vragen, overtuigen, om mij te kiezen. (moderator: wat denk je dat ze goed vonden aan jou?) Vertrouwen en dat ik hun belangen goed zou behartigen denk ik. (moderator: wat is er voor nodig om hun belangen goed te behartigen?) Betrouwbaarheid en ook doorzettingsvermogen denk ik.

Titel: Opkomen

1: Ik heb drie kinderen die handballen bij een handbalvereniging. Ik doe daar zelf ook vrijwilligerswerk; ik doe de inhuur van de zalen tijdens de winterperiodes en help met administratieve zaken. Wat ik merkte is...vier jaar geleden toen de eerste twee kinderen gingen spelen, het is een vereniging wat uit een volksbuurt is ontstaan en het heeft een goede vorm gekregen, alleen wat je merkte is dat de ouders heel erg veel inspraak hadden in de vereniging. Op zich is dat allemaal wel goed, maar het was meer vanuit hun eigen belang. Je merkte ook, er was ieder jaar een levensloop van kinderen die dan zich aanmelden, vooral bij de jeugd, en op een gegeven moment weer weg gingen omdat ze zagen dat ze daar geen eerlijke kans kregen. De mensen die inspraak hadden in de handbalvereniging die zorgden er ook voor dat hun kind op een goede positie kwam en bij de indelingen van de teams. De goede en slechte teams werden er toen gevormd. Dus je kreeg echt een A team en een B. Op een gegeven moment zie je dat gebeuren. Je spreekt met de mensen vanuit de vereniging, vanuit het bestuur en daar ga je mee in discussie. Je gaat mensen toch laten merken van, dit is wat ik zie, dit zijn de feiten; je hebt een A, je hebt een B, dat moet gemengd worden zodat andere kinderen ook de kans krijgen om zich te ontwikkelen en profileren. Nou goed, twee jaar geleden heb ik veel gebotst met heel veel mensen. Op een gegeven moment, als je een spiegel voor hun gaat houden en met feiten komt dat vinden ze niet leuk. Op een gegeven moment had ik nog geen steun van iemand, dan begin je als eenling. Je zat al dicht bij het bestuur omdat je zelf administratieve werkzaamheden deed, dus dat ging wat

makkelijker. Je zag dat ouders die hun kind naar de vereniging brachten niet de gelegenheid hadden om daar iets van te zeggen. Op een gegeven moment is de barrière gebroken door twee jaar geleden in zo'n ledenvergadering waar ik het alsnog ter sprake heb gebracht. Elke keer zeiden ze, daar gaan we wel wat mee doen op een gegeven moment zag ik het niet meer dus ik dacht, weet je, ik gooi het er maar gewoon in en kijken wat eruit komt. Dat is best een heftige discussie geweest, maar dat heeft hen wel bewust gemaakt. (moderator: wiens belangen heb jij behartigd?) De kinderen. De kinderen die eigenlijk niet de kans krijgen om zich te profileren in een A team.

Groep hogeropgeleide burgers met een migratieachtergrond vertegenwoordiging in de politiek

Titel: Put foot to ass

6: Het was een situatie van de MH17 dat meneer Rutte een heleboel bombarie heeft lopen maken en puntje bij paaltje, we zijn 3 jaar verder, 5 jaar? Van alle bombarie is niks te merken. Dan denk ik van, hmm meneer Rutte, je vertegenwoordigt de Nederlandse gemeenschap, het volk. Er zijn geloof ik 180 Nederlanders verongelukt, even uit mijn hoofd... waar blijf je met je stampij? Waarom heb je geen...even op zijn Engels gezegd; Put foot to ass? Met andere woorden, echt menen van; jongens en nu stop je. De Britten bijvoorbeeld die zeggen, we gooien die Russische diplomaten vanwege die zenuwgas...en dan gaan we allemaal als hondjes er achteraan. Dan denk ik; jongens kom op.

(moderator: toen Rutte die bombarie ging maken voelde je je toen wel goed vertegenwoordigd?) Nee, want net zo goed had het één van mijn familieleden kunnen zijn of van een collega of wie dan ook. Jij vertegenwoordigt het Nederlandse volk...Ik vind gewoon dat hij gelijk woord bij daad had moeten voegen. Dat is onder andere jouw taak als minister president. Je vertegenwoordigd een volk en jouw volk wordt nu geraakt door iets wat nota bene ook nog is bewezen.

Titel: Nederland is niet echt Nederland

2: Ik ga verder over wat hij zei; over Rutte. Hoeveel van de woorden van Rutte zijn er waar? Waarom nou die MH17 niet achteraan gegaan is zoals moest gebeuren, omdat er niks te behalen is. Als er geld was hadden ze al lang...Maar omdat er niks te behalen is...

En iets anders, andere landen die zijn gehecht op zijn vlag en op zijn mensen en Nederland niet. Als er bijvoorbeeld bij u in het land iets gebeurt wat aanslaat op de bevolking gaat de hele bevolking...Bijvoorbeeld bij de Fransen. Dat doen de Nederlanders niet, voor Nederland maakt het niet uit, als je de koning uitscheldt of de vlag verscheurt of wat dan ook. (moderator: in de zin van dat het niet echt trots of opkomen voor is...?) Juist.

Titel: Iedere mening telt

8: Ik zou zeggen dat ik me niet goed vertegenwoordigd voel als het gaat om de Zwarte Pieten discussie. Ik vind daarin dat er gekeken moet worden naar alle Nederlanders en niet alleen maar naar de Nederlanders met een bepaalde mening. Het is bij vertegenwoordiging dat je vooral iedereen moet horen en niet maar een deel (moderator: en dat gevoel heb jij dat dat niet gebeurd is?). Nee dat is niet gebeurd.

Titel: Iedereen moet zich kunnen laten horen

7: Ik had ook de Pieten discussie, het is eigenlijk hetzelfde punt. Je hoort altijd maar één zijde van het verhaal en dan wordt het gewoon afgekapt, we gaan het er niet meer over hebben want niet in mengen en we doen er niks mee. Maar er is een negatieve kant en er is een positieve kant. Ik zie er zelf geen negativiteit in. Mijn man speelt Sinterklaas en iedereen die met mij mee doet als Pieten wil gewoon Pieten zijn en voor hun is het een stukje identiteit. Dan komt die discussie van we laten dat en dat weg, want discriminatie daar willen we ons niet mee inmengen en als mensen zeggen; we willen het niet, dan willen we het niet. Maar er zijn ook genoeg mensen die gewoon zeggen wij doen het voor de kinderen. En dat is ook ons oogpunt, wij doen het voor de kinderen en wij willen niet dat... Als er dingen veranderen dan veranderen we mee, dat is het probleem niet. Maar de kinderen die moeten er niet onder lijden want zij weten niet beter. Natuurlijk ze kunnen ook in het paars komen, in het groen komen..

De politiek die wil zich er niet in mengen omdat ze vinden dat het niet onder het politieke dak hoort, terwijl eigenlijk het hele volk ermee te maken heeft. Er mag wat over gezegd worden vind ik, iedereen moet er wat over kunnen zeggen. Als het wordt afgekapt dan hoor je eigenlijk alleen de rellen, de negativiteit, maar niet waarom de mensen vinden dat...(moderator: jij zegt eigenlijk, om je goed vertegenwoordigd te voelen is het nodig dat alle geluiden worden gehoord, dat iedereen er wat over mag zeggen?) Ja, vind ik wel.

Titel: Het valt toch wel mee in Nederland als democratie

5: Wat ik zo mooi vind aan Nederland is Artikel 1 van de grondwet waarin vrijheid van godsdienst wordt omschreven. In vele landen heb je dat niet dus dat wilde ik toch even benadrukken. (moderator: hoe zie je dan de relatie? Het gaat over het Nederlandse Parlementaire Democratische stelsel) Dat het toch goed verankerd is in die grondwet en dat er voorlopig geen verandering in zal komen neem ik aan. Dat heeft toch ook duidelijk met politiek te maken. We kunnen dus ook negatieve dingen naar voren brengen maar af en toe ook goed om iets positiefs naar voren te brengen. (moderator: dat we dat Artikel 1 hebben, maakt dat dan ook dat jij je goed vertegenwoordigd voelt?) Ja, iedereen die een bepaalde godsdienst heeft die is goed vertegenwoordigd. Want je hebt ook andere landen waar dat niet het geval is. Dus laten we dat toch wel koesteren, denk ik.

Titel: Geen titel

4: Soms voel ik me wel goed vertegenwoordigd en soms niet. Wat hij net aangaf, natuurlijk, we hebben vrijheid van godsdienst, alleen vind ik niet dat dat altijd wordt gevolgd en er wordt de laatste tijd wel onderscheid gemaakt, dat wel. Ben ik blij dat ik in Nederland woon? Zeker. Ben ik tevreden? Zeker. Klaag ik? Nee, dat niet. Zou het wat minder mogen? Ja. (moderator: hoe zie je de relatie met volksvertegenwoordiging in de politiek?)

Vind ik echt een hele lastige. Want ik ga ook bewust niet stemmen omdat er geen daad bij woord wordt gevoegd in de politiek. Maar daarentegen worden wel bepaalde uitspraken tegen gehouden. Althans, er wordt een mening over gegeven door de

politiek. Als ik bijvoorbeeld kijk naar Wilders, die is heel uitgesproken, de politiek reageert daar wel op, dat hij even moet dimmen, dat wel. Dus op die manier komen ze op zich wel op voor het volk. (moderator: voel jij je dan goed vertegenwoordigd als de politiek tegen Wilders zegt; hé effe dimmen met die uitspraken?) Ja en nee, want je weet niet of het tactiek is. Of ze inderdaad gewoon bepaalde kiezers of stemmers willen trekken of dat het ook daadwerkelijk is waar ze voor staan. En nogmaals ik ben heel blij, net als wat hij zegt, dat er vrijheid van godsdienst is. Alleen je merkt de laatste tijd wel dat het een beetje achteruit gaat.

Titel: Geen titel

6: Wat ik wel goed vind is dat men nu wel bewust wordt van de financiële belasting van de Europese Unie op de Nederlandse gemeenschap want wij dragen best wel veel geld...(moderator: wie wordt daar bewust van?) De Nederlandse politiek, die zegt gewoon nu ook ja jongens sorry, maar tot zo ver de contributie en niet verder. Niet omdat onze economie zoveel aan het groeien is betekend het dat we nog meer moeten gaan bijdragen. (moderator: en dan voel je je goed vertegenwoordigd of niet?) Ja dat sowieso want het zijn toch onze belastingcenten die uiteindelijk voor een deel daar heen gaan. (moderator: wie vertegenwoordigt jou dan goed?) Onze Europese afgevaardigden.

Bijlage III: Deelnemers

Sekse	Leeftijd	Opleiding	Type niet-westerse migratieachtergrond	Stemgedrag
Man	64	MBO	Surinaams	Gaat in principe altijd stemmen
Man	47	HAVO	Surinaams	Gaat in principe altijd stemmen
Vrouw	32	MBO	Kaapverdiaans	Gaat in principe altijd stemmen
Vrouw	46	MBO	Turks	Gaat soms wel en soms niet stemmen
Vrouw	44	MBO	Turks	Gaat soms wel en soms niet stemmen
Man	32	MBO	Marokkaans	Stemt nooit
Man	20	MBO	Turks	Gaat in principe altijd stemmen

Binnen de groep was er een mix in politieke voorkeur. Ook was een deelnemer die aangaf geen politieke voorkeur te hebben

Hogeropgeleiden met een niet-westerse migratieachtergrond

Sekse	Leeftijd	Opleiding	Type niet-westerse migratieachtergrond	Stemgedrag
Man	54	HBO	Turks	Gaat in principe altijd stemmen
Vrouw	32	WO	Antiliaans	Stemt nooit
Man	40	HBO	Marokkaans	Gaat soms wel en soms niet stemmen
Vrouw	32	HBO	Surinaams	Gaat in principe altijd stemmen
Man	47	HBO	Antiliaans	Gaat soms wel en soms niet stemmen
Vrouw	29	HBO	Nederlands-Marokkaans	Gaat meestal niet stemmen
Vrouw	37	HBO	Marokkaans	Gaat soms wel en soms niet stemmen
Man	67	WO	Surinaams	Gaat in principe altijd stemmen

Binnen de groep was er een mix in politieke voorkeur. Ook waren er twee deelnemers die aangaven geen politieke voorkeur te hebben.